

Jul i Nord-Odal

2010

Innhold

Musik og kærlighed	4
Sigurd Hoel – en 50-årsmarkering.....	12
Mangnes – slik det en gang var	15
Isroser på kammersglaset	22
AIL Knuppen først og best i Nord-Odal.....	25
Et minne om en bygdeslakter.....	29
Garviksæter-området er rikt på kulturminner	34
Bjørnehistorier fra Søndre Krogsrud	41
«Trost i taklampa» med Knapper-statist.....	45
Rapport fra krigen i Nord-Odal 1940	46
Fra Skyrudsaga ca 1960.....	50
Tredjeklassinger i 1955.....	50
Tilbakeblikk på 2010	51
Valthornvirtuosen Ivar Bratlie	53
Vet du hva dette er?	57
Olas bilde	58
Hundreårsminnet	58
Anders Skjeppestad – musiker og klokkemaker	59
Vinterkveld i gamle dager	65
Drøm gjerne om en time	68
«Høiagtede glædesspredere»	69
Tjærebrenning.....	70

«Jul i Nord-Odal» 2010

Utgivere: IL Mogutten, Odal Slektshistorielag og Sand IF

Layout og førtrykk: Gunnar Nygård

Trykk: Flisa Trykkeri

Forsideillustrasjon: Jon Utheim

I redaksjonen:

Steinar Bjørnstad, Hans Haagenrud, Gunnar Nygård, Bengt Ringvold,
Ola Erik Tangen og Ingegerd Tronbøl.

21. årgang av «Jul i Nord-Odal»

Ett år er er tilbakelagt, og vi har gleden av å presentere 21. årgang av «Jul i Nord-Odal». Årets utgave preges av artikler om tre musikere med røtter i Nord-Odal. De valgte forskjellige karrierer; Anders Skjeppestad ble organist, Ivar Bratlie ble en av Norges fremste valthornspillere, mens Alf Sjøen ble fiolinist og dirigent.

I 1944 kom Oslo-jenta Anne Elisabeth Høyer til Mangnes i Knapper. Sammen med mange andre «tynne» barn skulle hun få et helsebringende opphold på landet. 66 år senere har hun skrevet et tilbakeblikk på tiden hun tilbrakte i Odalen.

Arbeideridrettslaget Knuppen er forlengst nedlagt, men Oskar Stensby fra Austvatn husker fortsatt at laget ble stiftet i 1933. Fra Størjebygda har vi flere bjørnehistorier, og vi forteller om de rike og relativt ukjente og spennende kulturminnene ved Garviksætra. Mange eldre, særlig i «nordbigden», vil huske bygdeslakteren Sverre Enger, som Hans Ludvig Fredheim har omtalt.

Vi markerer også at det er 50 år siden Sigurd Hoel døde, og vi har en artikkel med hittil ukjent stoff fra aprildagene i 1940. Hans Haagenrud forteller om tjærebrenning. I tillegg håper vi at leserne vil glede seg over flere små stubber og bilder.

Vi takker Jon Utheim for at vi også i år får bruke ett av hans kunstverk på forsiden, og vi takker alle bidragsytere for at vi også i år har klart å produsere et fyldig tidsskrift for alle som føler seg knyttet til Nord-Odal.

Vi ønsker alle våre lesere en riktig god jul og et godt nytt år.

Redaksjonen

Musik og kærlighed

Sådan mødtes vi

26 års forskel i et ægteskab er ret usædvanligt. Men når følelserne er der, viskes aldersforskellen ud.

Jeg var som 19-årig journalistelev kommet fra København til Aalborg for at arbejde på byens største avis, Aalborg Stiftstidende, og jeg fik logi på et pensionat ikke langt fra min arbejdsplads. På pensionatet – der i parentes bemærket blev drevet af afholdsfolk – var der flere sympatiske mennesker, og ret hurtigt fandt jeg sammen med især to: Erik Brauner – en jysk optiker – og en nordmand – Alf, der var dirigent i «Aalborg By-Orkester», som orkestret hed dengang. Især nordmanden var interessant, syntes jeg, men i begyndelsen var vi oftest sammen alle tre, og Alf døbte os «Die drei Kammeraten».

Der gik et par måneder, så var Alf og jeg dybt forelskede. Alf var stadig gift med den norske skuespillerinde Ågot Støkken, som boede i Norge, men deres ægteskab var ikke godt, og de havde da også tidligere været separeret. Ågot havde en datter, Bergliot – også kaldet Vipsen – og Alf og Vipsen (som han havde adopteret) stod hele deres liv hinanden meget nær.

Sådan stod sagerne i den første periode, jeg var under oplæring, men efter afsluttende uddannelse, der fandt sted på bladet Information i København, kunne det ikke gå stærkt nok

med at flytte til Aalborg, leve med hinanden og blive gift.

Charmerende og solid

Alf var en stor musiker, men han var ikke kommet legende til sin succes. Hans far var møbelsnedker og mente ikke, at der var nogen fremtid i at blive musiker, men Alf holdt stædigt ved og kunne da også efter utallige timer med at øve glæde sig over sin fornemme debut i marts 1935, der gjorde hans navn kendt som en af Norges allerstørste violinister. Senere kom faderen til at vurdere Alfs arbejde noget anderledes. Det skete,

Bryllup i Virum Kirke på Sjælland.

Alf Sjøen – musiker med røtter på Trautskogen

Alf Sjøen (født 26. februar 1914, død 26. desember 1999) var en norsk fiolinist og kapellmester som ble ansett som en av sin tids fremste norske utøvere.

Han var oppvokst på Grünerløkka og spilte fløyte i skolekorpset samtidig som han gikk i lære hos fiolinist Ingvald Cranner. Etter studier ved Musikkonservatoriet i Oslo, blant annet direksjon med Øivin Fjeldstad, og debut som fiolinist (1935), fortsatte han med studier under Gustav Havemann og Hans Mahlke ved Universität der Künste Berlin, videre til Juilliard i New York City der han fortsatte fordypningen i dirigeringen under verdenskjente Sergej Koussevitzky i Boston og Leonard Bernstein.

Sjøen ble tilsatt som lærer ved Musikkonservatoriet i Oslo (1939). Han var primarius i Den Norske Strykekvartett under Den andre verdenskrig, i en tid han også ga huskonsertene i omfang. Han ga også ut endel plater, blant annet Grieg-sonater med pianisten Hans Solum. Barndomsvennen Kåre Siem var en annen samspillpartner som han spilte med på MY «Stella Polaris» og turnerte med i Brasil i (1946). Sjøen var på turné i USA (1949). På 50-tallet dirigerte han NRKs ungdomsorkester (1951), hadde oppdrag som kapellmester ved operetter på Det Norske Teatret,

Etter prøvespill ble han 1. fiolinist i Oslo Filharmoniske Orkester i 1953 og var i en kort periode 1. konsertmester i Den Norske Operas nystartede orkester (1958-59). Deretter flyttet han til Aalborg for å tiltre stillingen som 2. kapellmester i Aalborg By-Orkester (1959). Utover 70-tallet reiste han for Rikskonsertene og hadde gjesteoppdrag som dirigent ved flere nordiske orkestre. En blodpropp satte en stopper for hans dirigertgjerning (1992).

Alf Sjøens tilknytning til Nord-Odal

Alf Sjøens besteforeldre på farsida var Anne Hansdatter fra Skyrud (1837-1922) og Hans Monsen Sjøen fra Sør-Gruva (1842-1935). I 1873 kjøpte de garden Sjøenden på Trautskogen. De fikk åtte barn, og Alfs far, Hans Arthur (f. 1874), var nummer fem. Broren Peder overtok garden, og Hans Arthur flyttet til Oslo og begynte som møbelsnekker. Han ble gift med Julie, og Alf var den yngste av deres tre barn.

Sjøenden eies fortsatt av familien Sjøen. Alfs onkel, Peder gift med Marie, hadde 12 barn, og ett av de mange barnebarna deres, Per Olav, eier Sjøenden og bor der nå. Så Alf Sjøen har ganske mange slektninger i Nord-Odal.

Anne Marie og Peder Sjøen i Sjøenden omkring 1960.

da Alf første gang kom hjem med en større indtægt end faderens!

Han har fortalt, at han engang kom til at køre med en taxa, hvor føreren var en, Alf kendte fra skoletiden. Chaufføren spurgte, hvad Alf lavede, og da han svarede «musiker», fortsatte chaufføren: Ja, ja, men hvad laver du om dagen?

Efter sin debut gav Alf mange koncerter i forskellige sammenhænge, og i en længere periode supplerede han sine indtægter med at optræde som violinist på Oslos fornemme etablissement «Grand». Med charme og talent bidrog han med sit violinspil til underholdningen. Det gav penge, men var hårdt, og musikerne havde kun fri i jul og påske. Sådanne arbejdsvilkår ville næppe blive accepteret i dag. Men hans vedholdenhed betød, at han i november 1938 havde sparet

sammen til at nå sit næste mål, nemlig at blive optaget på den højt estimerede Hochschule für Musik i Berlin.

Berlin

Alf stortrivedes med musikundervisningen hos de fremragende lærere, selv om han ikke var verdensmester i enkelte bifag. Således oplevede han, at han klarede sin første time i klaver fint, fordi han havde øvet sig i ugevis, men da klaverlæreren sagde: Godt, godt, så er det næste etude næste uge», sank hans mod!

Jo, han trivedes, men når han talte om den tid, var det alligevel med meget blandede følelser. Han oplevede bl.a. optakten til krig, Krystalnatten, hvor nazisterne hærgede Berlin i jagt på jøder. Selv boede han hos en ældre jødisk kvinde. Hun må have haft humor, for han har fortalt, at

Alfs foreldre, Julie og Hans Arthur Sjøen, med Alfs søster Astrid.

En ung fiolinist.

Alf Sjøen sammen med pianisten Hans Solum.

når de mødtes i lejligheden, hilste de ved at række hånden op og sige Heil Håkon! Håkon var jo konge af Norge dengang.

Nazismen stormede frem. Men når han skrev hjem om det, blev det ikke taget særligt alvorligt.

Mod slutningen af november 1939 stod det klart, at krigen måtte bryde ud, og Alf vendte hjem til Norge, før han var færdig med sin uddannelse. Han har fortalt, at hans jødiske værtinde bad ham tage nogle smykker med til Norge. Om hun havde kontakter der, eller om hun håbede på overlevelse, ved jeg ikke, men det lykkedes ham i hver fald ikke at få kontakt med hende igen.

Alf i USA

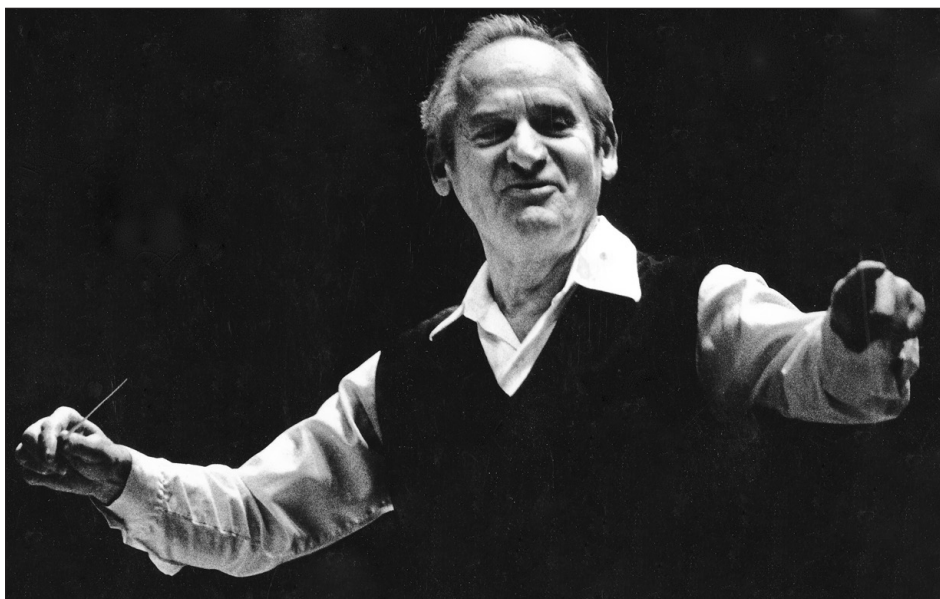
Som det var tilfældet for så mange andre greb 2. Verdenskrig også afgørende ind i Alfs liv. Efter hjemkomsten

fra Berlin satsede han på at rejse til USA for at fortsætte sin uddannelse på Juilliard School of Music i New York, men da Norge kom i krig, blev der lukket for rejser over Atlanten, så han måtte udsætte sine planer.

Ventetiden var lang. Til gengæld spillede han sig nærmest gennem hele Norge med stor succes og gav samtidig omkring 300 «Huskoncerter» i privat regi, som tyskerne ikke kendte til.

Alf var forlovet med Edith (efternavnet kender jeg ikke), men situationen udviklede sig: Ediths forældre havde mulighed for at komme væk fra Norge. De rejste til Panama, og da de selvfølgelig ville deres datter det bedste, skulle hun rejse med dem. Det må have været meget svært at være adskilt så længe, og ved krigens afslutning havde Edith fundet en anden.

Efter krigen kunne Alf så endelig komme til USA. I foråret 1946 lagde

Alf Sjøen dirigerer.

det smukke skib «Stella Polaris» fra kaj for et cruise. Sammen med andre musikere udgjorde Alf og Kåre Siem et mindre orkester, der spillede salonmusik hver aften for passagererne. På den måde spillede de sig «gratis» til USA med indtægter fra deres profession.

Der blev også givet mange koncerter på fastlandet både i Nord- og Sydamerika, bl.a. kom de til Rio de Janeiro og Cuba, og tiden med «Stella» var en eventyrlig periode for Alf.

Men han var kommet til USA for at studere. I 1947 begyndte en lang og frugtbar tid for ham. Han sugede til sig og opnåede gode resultater.

Et af højdepunkterne var deltagelse i kurser i Tanglewood, hvor de studerende blev undervist af de største kapaciteter. Således fik Alf f.eks. undervisning i direction af den unge, fremstormende Leonard Bernstein og

tidens største navn Koussevitzky.

Alf var meget betaget af USA og var gerne blevet der. Han fik flere gode tilbud om ansættelse i orkester, blant andet i Pittsburgh Symphony Orchestra, men det krævede, at han skulle tilbage til Norge for at ordne med emigrationspapirer, og så har han åbenbart ombestemt sig. Han blev i hvert fald i Oslo.

Dirigent med seriøsitet og humor

Som musiker kombinerede Alf dyb seriøsitet med stor humor. Han var altid velforberedt og mødte til prøver og koncerter i god tid, og jeg måtte altid beundre i smug, når han hjemme hos os satte sig med partiturer til de store værker.

Lejlighedsvis lød der ganske stille markeringer af tempo, ligesom han nu og da også tog armen i brug. Han brugte aldrig at lytte til gramfonp-

Alf Sjøen sammen med Aalborg By-Orkester.

Alf Sjøen var også en dyktig fiolinist.

lader, når han skulle dirigere et værk, han ville selv finde sine fortolknin-ger.

I hverdagslivet var det godt at være hans kone, og han var generøs over for kolleger og en stor venneskare. Han hjalp også gerne amatørmusikere.

Et professionelt orkester er en stor og meget speciel arbejdsplads, og svigt

fra musikere og musiklivet i det hele taget var uundgåelige og gjorde ham meget ondt. Heldigvis var han med sit vindende væsen ikke udsat for så meget af den slags.

Men da der skulle være konkurrence om stillingen som dirigent i Aalborg sammen med Jens Schrøder, der havde grundlagt orkestret, blev

der en ren papirkrig fra dansk side. Det var ikke kvalifikationerne, der var noget i vejen med, men det danske musikliv ønskede en dansk dirigent på pladsen. Efter megen ballade fik Jens Schrøder og andre afsluttet sagen til Alfs fordel.

Vipsen

Vipsen, Ågots datter, som Alf havde adopteret, betød utrolig meget for ham. Han hjalp hende til selvtillid og var i det hele taget meget omsorgsfuld og hjælpsom.

Hun fortæller selv, at Alf og hun havde en god kontakt fra første stund, og rent musikalsk blev han en katalysator for hende. Hun spillede blokfløjte, men Alf så mere i hende og opmuntrede hende til at vælge et andet instrument.

Det skulle blive obo. Ved en prøve

Bergliot Bue; Alf Sjøens adoptivdatter.

med Norsk Rikskringkastings Juniororkester, som Alf dirigerede, hørte Vipsen oboisten Sunniva Gjønness spille, og så var der ikke tvivl i hendes sind. Obo skulle det være!

I 1960 begyndte Vipsen i juniororkestret. Senere skulle hun blive professionel militærmusiker i Kristianssand i mange år.

I dag er hun pensioneret, men spiller stadig i forskellige sammenhænge i Oslo, hvor hun bor nu.

Familieliv i Aalborg

Det var en stor dag, da Alf og jeg flyttede ind i vores første hus. Han havde aldrig før boet i eget hus, det er jo mere almindeligt i Danmark end i Norge, og han elskede det. At kunne gå ud i haven og hente sine egne tomater, bær etc. holdt han meget af. Vi flyttede nogle gange, og det blev et dejligt yderligt kvarter i Aalborg, vi kom til at bo i længst, Alf 24 år, jeg selv 34 år.

I 1966 blev Rolf født, og Alf var lykkelig, han havde altid ønsket sig børn.

Gennem Rolfs opvækst har de lavet meget pjank og pjat, det var de rigtig gode til!

Alfs far var jo møbelsnedker, og Alf havde lært meget af sin far rent praktisk. Dette håndelag har han givet videre til Rolf, der har den samme evne.

Rolf er meget musikalsk, og som 3-årig beundrede han Alfs violinspil. Vi gav ham lille violin til jul, Rolf var henrykt: en «melin, en melin» sagde han og satte violinen til hagen – men! Det lød jo ikke, som når far spillede! Senere prøvede han at få

undervisning af en af musikerne i orkestret, men Rolfs begejstring var forsvundet.

Men kort efter Rolfs konfirmation fik han elektrisk guitar. Han havde hørt rockmusik i radio. Alf kom aldrig til at forstå den slags musik, men han kunne godt kaste sig ud i en mærkelig dans til musikken.

Som Alfs kone har jeg kunnet følge med i hans karriere og været med på en del af hans rejser, og det har været dejligt. Selv fik jeg også mulighed for at komme på universitetet i Aalborg efter min uddannelse inden for journalistikken, og jeg uddannede mig til cand. phil. i musik.

Alf havde rejst utrolig meget, inden jeg lærte ham at kende og havde givet koncerter som violinist mange steder, bl.a. Paris og Berlin, og sammen har vi alle tre været på især mange dejlige skiture i Norge. Alf har også oplevet at dirigere i Kenya.

I 1992 fik han et hjerteanfald, i 1996 en mindre hjerneblødning, så fulgte i 1998 endnu en hjerneblødning, og i

1999 døde han 2. juledag. Hans sidste år var tungt. Men han havde haft et meget rigt liv.

Jeg har jo ikke kendt Alf, før han var 46 år, og det føles lidt mærkeligt at fortælle om noget, jeg ikke selv har oplevet. Aldersforskellen var stor, men vi var meget tæt forbundne og elskede hinanden. Jeg savner ham meget, men jeg er taknemmelig for den tid, vi fik sammen.

Sigurd Hoel

– en 50-årsmarkering

I år er det 50 år siden Sigurd Hoel døde. Han døde av hjerneblødning på Aker Sykehus 14. oktober 1960. Han hadde følt seg dårlig og ringt Ada. De var skilt, men var fortsatt gode venner og hadde kontakt. Ada var nå gift Børsum.

Sigurd hadde da noen arbeidskrevende år bak seg og hadde i 1958 fått utgitt «Trollringen», 17 år etter at den første delen «Arvestålet» kom ut i 1941. Da han døde, var forlaget og hans venner i gang med å forberede feiringen av hans 70-årsdag som skulle markeres 14. desember.

Bisettelsen fant sted i Det nye Krematorium i Oslo 20. oktober. Krematorium var fylt til siste plass. Det var delt ut adgangskort til reserverte plasser for familie, nære venner og forlagsfolk, samt representanter for norsk kultur og åndsliv. På første benk på venstre side satt hans fire gjenlevende søstre, Signy Hoel, Gudrun Heier, Dagny Breiby og Aasta Bjørnstad. På høyre side var blant andre Arnulf Øverland, Gyldendals direktør Harald Grieg og Agnes Mowinckel. Ved båren stod seks yngre forfattere æresvakt, på venstre side André Bjerke, Sigbjørn Hølmekjær og Åge Rønning, på høyre side Nils Johan Rud, Kåre Holt og Terje Stigen.

Av Liv Heier

Høytideligheten ble innledet med vakker musikk fremført av en strykerkvartett fra Filharmonien og sangerinnen Kari Frisell: Ole Bulls «I ensomme stunder» og Arnulf Øverland/Eyvind Alnæs «De hundrede violiner», og etter talen Edvard Griegs «Ved Rondane». Salmene som ble sunget, var «Fred hviler over land og by» og «Deilig er jorden». Biskop Kristian Schjeldrup ledet seremonien. Han og Sigurd Hoel var venner fra studietiden.

Det er i dypeste takknemmelighet vi minnes Sigurd Hoel, sa biskopen i sin tale. Alle kjenner hans utrettelige kamp for frigjøring, både i individ og samfunn, hans tennende innsats hvis virkninger vi er blitt merket av både i Norge og i andre land, en virkning av varig verdi. Men mest av alt tenker vi på mennesket Sigurd Hoel, på ham som vi hans venner kjenner det så tungt å ha mistet. Han var mer enn en kald intelligens, han hadde et varmt og rommelig sinn, var aktiv over alt, en som aldri kunne gå på akkord. Han tenkte fritt, talte fritt og skrev fritt, og han hadde det mot også å kunne erkjenne når han hadde tatt feil. Han var i dypeste forstand et søkende menneske som ikke lot seg tvinge inn i noe skjema. Hos ham var det en sterk understrøm av medmenneskelig forståelse og varme under den tilsynelatende kalde overflaten, sa biskopen.

Det var kransenedleggelse fra norske og utenlandske forlag, fra NRK, fra Forfatterforeningen, Riksmålsforbundet, Det norske vitenskapsakademi, foreldreaksjonen mot samnorsk, Kirke- og undervisningsdepartementet og mange, mange fler. Det var også krans fra Nord-Odal kommune.

Etter seremonien i krematoriet hadde nærmeste familie et privat minnesamvær. Gyldendal Norsk Forlag hadde også sitt minnesamvær, og forlaget ga i 1960 ut Sigurd Hoels samlede verker. I aviser over hele landet ble hans bortgang markert med mange og lange omtaler av hans virke og forfatterskap.

Sigurd Hoels urne er satt ned på Æreslunden på Vår Frelses Gravlund i Oslo. På graven står hans byste laget

av kunstneren Anne Raknes. Den samme bysten står også i Sigurd Hoelmuseet på Sagstua. Ved avdukningen av bysten i 1962 var det en markering der Studentersangforeningen deltok, og Arnulf Øverlands tale ble lest opp. Øverland var da syk og kunne ikke selv være til stede.

På Sigurd Hoel-kvelden i biblioteket i Nord-Odal i mars i år ble det 50-årsmarkering av Sigurd Hoels bortgang. Fra det rikholdige avisarkivet i biblioteket hadde Ingun Aastebøl og Anita Bunes funnet frem en hel del avisomtaler fra 1960 som Ingun siterte fra. Det ble på alle måter en verdig og interessant markering.

I 1990 ble 100-årsjubileet for Sigurd Hoels fødsel feiret på mange måter også i Nord-Odal. Her var foredrag,

Fra bisettelsen i Det nye Krematorium 20. okt. 1960.

teaterforestilling, filmfremvisning og så videre. Vi hadde da fått ferdig vårt flotte kulturhus som har fått navnet «Milepelen» etter hans roman «Møte ved Milepelen». Vertshuset har fulgt opp ved å bruke boktitler fra hans romaner som navn på sine gjesterom, og i restauranten er det en egen Sigurd Hoel-krok med bokskap og bilder, og Arnulf Øverlands tale ved Sigurd Hoels bære gjengitt i Aftenposten henger også innrammet der. Vertshuset har fått tillatelse til å bruke forfatterens selvportrett som sin logo. Det er et selvportrett han brukte som underskrift på takkekortene han sendte ut etter sin 60-årsdag. En ser monokkelen, hakepartiet og den bratte nakken. Og selvfølgelig har vi en Sigurd Hoels vei. Den går på baksiden av sentralskolen og gamle Sagstua skole som var hans barndomshjem og nå er museum.

I underetasjen i kulturhuset ligger Nord-Odal bibliotek, og der finner vi en egen avdeling med en rikholdig samling av alt som er skrevet av og om forfatteren. Der står også en datamaskin til disposisjon, og en kan gå inn på www.sigurd-hoel.no på Internett og finne stoff. Ungdom som ønsker å skrive særoppgave om ham, kan få god hjelp.

Nord-Odal ungdomsskole har mye stoff om Sigurd Hoel i sitt bibliotek og markerer hans tilknytning til Nord-Odal på flere måter. Alle skoleelever i distriktet får i løpet av sin skoletid være med på et besøk i museet, og spesielt elevene på Sand sentralskole som nærmeste nabo til museet, får lære seg å ha respekt for hagen og den gamle skolebygningen. Noen elever har også fått være med i

amatøroppsetninger ute i det fri med roller fra «Veien til verdens ende».

De mange dyktige medarbeiderne på museet, biblioteket og på skolene vil sørge for å holde interessen for Sigurd Hoel og hans forfatterskap ved like også etter 50-årsmarkeringen for hans bortgang.

Sigurd Hoels grav på Æreslunden på Vår Frelses Gravlund. Bysten er laget av kunstneren Anne Raknes.

Mangnes

– slik det en gang var

Armod og fattigdom?

Det var senvinter i 1944 at mor og jeg innfant oss i en av Losjens store saler. De gulgrå veggene og de buede takene gjorde rammen om alle oss skolebarna fra Oslo som var innkalt til samling med vår foresatte, mest mødre. Gutter og jenter i 8-10 årsalderen var dyttet sammen i trengsel. Vi var såkalt tynne skolebarn som ville trenge et opphold på landet etter fire lange krigsår i storbyen. Jeg holdt mor godt i hånden, var litt usikker på om jeg hadde lyst til å reise bort fra mor og far og den lille søsteren min.

Foran en langvegg var det rigget i stand et langbord. Der satt mange damer fra Røde Kors og Sanitetsforeningen som skulle fordele oss. Navn ble ropt opp, først stedet den enkelte pulje skulle til, så skole og elevens etternavn. Da Odalen og Gamlebyen skole ble ropt opp, kan jeg enda se mors ansikt for meg.

«Odalen», sa mor forvirret og skuffet, «men der er det da bare armod og fattigdom. Skulle hun sende meg, åtteåringen langt avsted til det ukjente, hvordan skulle de få visshet om at jeg ville få det bra?

En liten forklaring på mors engstelse. Egentlig er jeg en fjerdepart odøling! Mors farsfamilie var fra Skolbekken i Mo. Min oldefar, Karl Tyskeruds familie, kom fra Slåstad eller deromkring.

Min bestefar Arnt Tyskerud (Karlsen) vokste opp i Mo, ble konfirmert i Mo kirke, men da forholdene i Odalen var dårlig på den tiden, i 1880-årene, flyttet familien til Råholt i Eidsvoll. Så mor visste godt at i Odalen rådde det engang dårlige tider. Men det var den gang...

Det var omkring 1. mai at jeg ble fulgt på toget, på det som engang var Østbanestasjonen. Vi ble plassert i gammeldagse kupeer med plass til åtte, brunt imitert skinntrakk på setene, en liten oval emaljert nummerplate over hver sitteplass, et lite bord som kunne slås ned/opp, og et lite vindu som hadde en lang lærrem som kunne dras i for å åpne vinduet. Vi var mange jenter, de fleste eldre enn meg, samt min klassekamerat Unni. Da vi passerte Rånåsfoss, kan jeg huske jeg fortalte mine medpassasjerer at elven het Glomma (man skal ikke sette sitt lys under en skjeffe).

Endelig var vi på Skarnes stasjon, og vi skulle av. Et befrielsens øyeblikk. Der sto en buss med en slags varmtvannsbeholder bakpå, bussen gikk på knott, det var krig og bensinrasjoneering. Ved utgangsdøren sto en ferm dame i grønn kåpe, Thea Morterud ble vi fortalt at hun het. Hun skulle følge oss hele veien og se til at vi kom av på riktig sted og til riktig familie. Det var spennende, men bussturen var lang, syntes jeg.

Og etter hvert ble vi færre og færre

ombord, ettersom de gikk av til sine respektive «fosterforeldre». Jeg ble nesten redd for at Unni og jeg var gjenglemte.

Men – så sa Thea Morterud: «Her skal Anne Elisabeth Høyen av.» Utenfor bussvinduet så jeg et dalføre som strakte seg nord, øst og sydover, en lang alle som førte ned til en storgård, og i veikanten ved melkerampen sto en ung dame i vinterkåpe, skaut og gummistøvler. Det var Hilda. Hun tok kofferten min, og vi trasket nedover grusveien. Dengang gikk veien til Mangnes over tunet til Tannes, forbi kjøkkenet på nordenden av bygningen. Jeg ser for meg melkespannene som sto utenfor kjøkkendøren og en ungjente som sto i døråningen i blåhvit «klenning». Kan det ha vært Ragna Ringnes? Det gikk en klopp over Juråa, over til det som var beitemarkene til kyrne på Tannes. Vi svingte inn på et tråkk, en høyresving rundt jordet, og så – så jeg Mangnes.

Der lå gården, på den andre siden av kloppen over Tannåa. Den gamle låvebygningen, som ble revet på midten av 40-tallet, var det første jeg så. Vi gikk over en provisorisk bru, den ble fjernet når damvannet kom. Og så mange hus det var! Mest tror jeg nok jeg bet merke i hønsehuset, det hørt, og det hvitmalt lille huset under lønnetrærne, det måtte da være en dukkestue? Og mot oss kom byksende to svarte buhunder. Gamlemor Doven og hennes lettbenete datter Topsy. Jeg tror at fra da av glemte jeg alt som het mor/far/lillesøster og bylivet. Hilda og jeg kom til tomt hus.

Utpå kveldingen kom «mor», ja, jeg kalte henne mor fra første stund,

og hele mitt liv så lenge hun levde tenkte jeg på henne som min andre mor. Hun bar en kurv på armen med stentøy i. Det hadde nylig vært dødsfall i familien, en søster av Papp, Ingrid het hun, var død. Begravelser i gamle dagers Odalen var store greier. Da måtte man låne servise der det fantes, og nå skulle det stelles istand til gravferd. Papp, ja, jeg tok også hans navn til mitt bruk; han hadde en hvit halvlang bomullsjakke som han brukte i «buttikka», sort alpelue, eller stikkelue, som han slengte bort i høyre krok på kjøkkenet når han kom inn. Grå upressede bukser, grålig uregjerlig hår.

Oddbjørg gikk på middelskolen på Austvatn, bodde på hybel der, men kom hjem senere på kvelden. Hun, som fra da av ble og var min beste venn og fortrolige, kom inn av døren i et sort «ærmforklæ» i blankt stoff med store knapper og røde kroklisser til pynt, strikkejakke og med mørkt halvlangt krøllet hår.

Han «Bæssfar», Ole Mangnes, kom gående langs ålandet hjem fra arbeidet på Tannes. En liten, spe gammel mann med hengebarter, i slitt skinnvest og gammel skyggelue, en hengt ryggsakk med termos og nistedåse i. Den ble laget istand kvelden før, «kakuskiver» med pultost på. Med en stokk i hånden kom han stillferdig inn for å sette seg til middagsbordet. Det ble ikke sagt mye rundt bordet så lenge han satt til bords.

Til ettermiddagskaffen fikk jeg ofte i oppdrag å gå opp til rommet hans i annen etasje med et lite sølvfarget brett med den store gullkantede kaffekoppen og noen biter «kløppsukker»

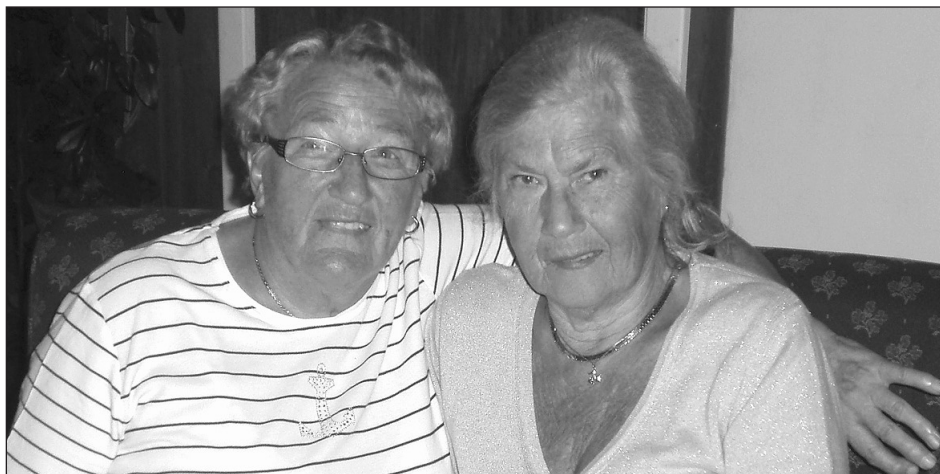
til, eller en snipp. Det fantes ikke sukkerbiter på den tiden. Isteden kokte man opp farin med litt vann, helte det på en plate og lot det stivne. Men en litt spesiell saks/tang ble platen klippet i småstykker. Vips så ble det en sukkerbit! Dette var familien som så varmt tok imot meg – en tynn lyshåret, kortklippet, åtte snart ni-åring fra «bin».

Men det var en til. Om kvelden kom en liten jente i sju-årsalderen på besøk. Hun sto sjenert i døråpningen mellom gangen og kjøkkenet, tvinnet bena med gode støvler på føttene. «Du får komme inn», sa mor «og hilse på den lille jenta vi har fått på besøk.»

«Neii», sa Inger Engen, der hun sto i en brunrød kåpe og en duskelue i brunt/oransje og blått. Det var Inger som skulle bli min uadskillige lekekamerat og venninne.

Det var ikke plass til kuene på Mangnes. Kun griser, to hester, Brunen og Blakken, og sauer fikk plass i den gamle låvebygningen. Derfor måtte kuene være i Stugun, som hadde

relativt ny låve. Det var tungvint å skulle dra dit bort for å melke to gangen for dagen. Gudrun og kjære Brede Kjensli sto for den jobben. Hver kveld kom runde, blide Gudrun med en drakjerre med melkespann på. Hun hadde rødligfarget, trillrundt og blidt ansiktet. En stram grå topp var hårpyrden. Liten og hjulbent. Separatoren fra Alfa-Laval sto i spiskammerset, og jeg sveivet villig for Gudrun. Ut av en tut kom skummet melk, fra den andre tuten fløte. Og når hun hadde samlet nok fløte til smør, sveivet jeg gjerne! Det klasket i smørbutten inntil du hørte at nå var det en fast deig inni dunken. Det ferdige smøret ble lagt i et lite trau, en flat treskje ble gnidd ned i smøret tilsatt litt salt. Om og om igjen. Det piplet en nesten klar væske ut av smøret. Til slutt var smøret klart til å pakkes inn og ferdig til bruk. Og Brede, med sin lyse, krøllete og rufsete hårlugg, og verdens blåeste smilende øyne, som var med i slåttonna, tok aldri av seg skjorten med de opprullede ærmene

Gode venninner: Inger og Lisen sommeren 2010.

og ulltrøye under. Selv om det var aldri så varmt! De bodde i Stugun, det gamle huset som sto der før Hilda og Einar bygget nytt.

Til middagen sto mor ved den gamle vedovnen, kokte og stekte. Varm i ansiktet. I en kortærmet husforklæ, med et enkelt lærbelte i livet og joggesko på føttene. Hun hadde en hammertå på den ene foten, derav komfortable store sko! Vel ferdig med middagslagingen, gikk hun bort til butrappen, hengte seg i klokkesnoren og ringte inn for alle «kæra» som skulle inn til mat.

Jeg ser Brede for meg der han ligger under bjørketrærne for å hvile magen etter middagen. Du som jeg var glad i Gudrun og Brede!

Hilda og Oddbjørg delte rom i annen etasje, der var det bare to rom, det andre var Bestefars. Rommet hadde to vinduer mot sør og skråtak. Men det mest spennende var Oddbjørgs ene kommodeskuff. Det var krigstid og ikke noen søtsaker å få kjøpt. Men gjennom flere år hadde Oddbjørg spart på presanger hun syntes var for «pene» til å spises. Tenk deg å sitte på gulvet foran en kommodeskuff med hemmeligheter. Små esker med blant annet en hestesko i sjokolade, liggende i en seng av papirrull. Og andre figurer som står litt uklart for meg. Mon tro når hun spiste dem? I skuffen var et lite smykke hun hadde fått av «selveste fru Egeberg» – et lite sølv armbånd med en liten jomfru Maria i. Hvor ble det av det? Oddbjørg og jeg lå ofte i samme seng. Og hun fortalte. Særlig etter at hun fikk lov til «å gå utpå». Jeg tror aldri noen av oss kom på at det var så stor aldersforskjell på oss,

sju år. Invertfall kan jeg ikke huske at Oddbjørg tok meg for mye yngre.

Otto kom jo tidlig inn i Oddbjørgs liv. Første gang jeg fikk hilse på han var nattestid! Han hadde fulgt Oddbjørg hjem. Hvorfor jeg var våken, vet jeg ikke, men han sto ute under de store bjørketrærne, hadde dress, skjortekragen brettet utenpå, hatt og sigarett i munnen. Gjett om jeg syntes han var kjekk! Mor og Papp sov i «veslestugun» (så pikeværelset lå usjenert til!) Der var det vinterstid riktig lunt og hyggelig. Et riktig beboelseshus var det dengang. Sidsel og Papp gikk sammen ned dit om kvelden, de la seg før alle andre.

Bak «veslestugun» var det mengder av brennesle og en diger bryggepanne. Der ble det kokt såpe. En gul-brun klissetete masse (dyrefett, lut og aske) som ble skåret i klumper til passende størrelse for bruk til klesvasken. Åa gikk jo tett inntil bryggeplassen som var et yndet tilholdsted for Inger og meg. Vi hadde dukkestuer på de flate stenene, fanget ørekyte i bunnen på en ødelagt flaske. Var kronisk våte på bena og i kjolekanten. Der traff vi de yngste av alle barna på Magnesholen, mest Solveig, som var jevngammel med Inger. Ei morsom og slagferdig nett liten jente. Vi vandret innom henne når vi skulle til søndagsskolen på Sion. Da hadde hun først vasket ansiktet sitt i en dyp tallerken, som hun selv sa. De bodde i et eldgammelt lite hus, som engang hadde vært gult. Nå var det grått av elde og dårlig vedlikeholdt. De var mange glade, høyrøstede barn, tross trangboddhet, men de hadde en finstue – dit fikk jeg komme engang. Det var lavt

under taket, på gulvet lå det fine lyse filleryer side om side, med et rundt bord plassert på midten.

Skolekameraten min Unni kom til foreldrene til Judith. Men det ble med den ene gangen. Men en ettermiddag kom de på besøk til Mangnes. Da arrangerte Unni og jeg selskap for Hans og Papp. De ble invitert til dukkestuen, ble plassert på de små grønne stolene, og ble servert flatbrød med tyttebærsyltetøy og saft-og-vann til drikke. De takket for bevertningen og et hyggelig lag da de gikk. To koselige lune, eldre gubber som var med på leken.

Anledningen må ha vært 17. mai 1944. Vi var ihvertfall samlet i hamningen ovenfor Stugun. Der var det en liten utelåve/koe på en fin gressvold. Det var bl.a. Brede og Gudrun, Hans Engen og kone (hva het hun) med Unni, og Einar Sørli som nettopp var blitt enkemann. Og det var vårkveld. Stemningen sitter i meg ennå, den lyse kveldshimmelen og det tente bålet. Mennesker som likte hverandre og hadde en trivelig stund sammen og glemte krigsåket som lå over landet. En hadde ikke store friheten til feiring i de årene.

Jeg var i Stockholm den sommeren for å besøke min tante og fetter som hadde flyktet dit i 1941. Men på tilbakeveien til Oslo, gikk jeg av toget på Skarnes (jeg reiste alene til og fra Sverige åtte år gammel!) og kom meg opp til Mangnes. Da var Sidsel kommet på besøk. Hun hadde enda ikke fylt fire år. Husvant som hun fort ble, sa hun til vår mor: «Du kan bare reise hjem igjen».

Mangnes var et eldorado av ting å

gjøre for oss begge. En hvit korthåret katt fikk gjennomgå. Sidsel lekte med den som det var en dukke. Kledde av og på den klær, tvang den til å ligge i en av dukkestuens dukkesenger. Hun smeltet mange hjerter, den lille lyshårede krølltoppen. Papp og hun ble svært gode venner.

Hilda var budeie på Rotsetra den sommeren. Inger og jeg ble kjørt oppover i en slags vogn/kjærre med tresprinkler på sidene. Vi måtte gå av ved Holmen. Over elven måtte vi hoppe på stenene, deretter stien opp til Rotsetra. Det var så vakkert med de eldgamle grå husveggene og hvite vindussprosser. Omkranset av en grønn setervang. Kuene var i «skoga» hele dagen, til kvelds kom de hjem, rautet framfor leet for å si fra at nå måtte Hilda frem med bøtte, sil og spann. Inger og jeg laget vårt eget fjøs med konglekuer og alt tilbehør. Ole Engen hentet oss for tilbaketuren. Men før det hadde han greid å kaste en liten svaleunge mot en sten. Ungen hadde falt ut av reiret oppunder låvetaket, og vi småjentene matet den med døde fluer. Ole sa det gikk ikke, så han tok affære. Etter det likte jeg aldri Ole Engen. Men på Rotsetra fikk jeg det første glimtet av Einar. En flott ung man med brunbarket fjes og mørke krøller. I lys skjorte med oppbrettede ærmer (Jeg skulle visst ikke ha sett at han var der).

Dengang lå den opprinnelige butikken nærmere åa. En lang grå gammel bygning. Den ble brukt til å ta imot bær på sommeren. Plukkerne hadde rigget seg til med finerkasser, formet litt etter rygglinjen med feste i en gammel ryggsekkmeis. På toppen var

et avtagbart lokk slik at det var lett å helle bærene ut av kassen. «Marja» Øiseth, med sin runde, ferme kropp var en ivrig plukker. Mannen hennes, «han» Johan, gjorde inntrykk på en storøyet småjente. Han hadd glassøye. Det tok han ut engang imellom for å pusse det i et heller gråfarget lommeterklæ. Han var onnekar på Mangnes i mange somre.

Noe av det gjeveste jeg visste, var å være sammen med mor i fjøset. Jeg måkte møkk både hos griser og kuer, mens mor satt innunder kuvommen med melkebøtta. Og hun fortalte bygdesladder om løst og fast. Hun hadde humoristisk sans, god fortellerevne, lo godt, og jeg hadde alle sanser åpne. Jeg visste alt om alle! Klaus Mellom, som var mors gamle skolekamerat, var ofte på Mangens. Han var vel ikke fast gårdsgutt, men kom når det var bruk for han. Henslengt på en kjøkkenstol, dvs. han mer lå enn satt med sin lange ulenkelige kropp. Og kom med siste nytt på bygden, og jeg åpnet ørene mine igjen.

På Mangnes hadde de den vanen aldri å legge seg om kvelden. Passet meg veldig bra – men da måtte kvelden brukes til å gjøre ting som ikke var blitt gjort om dagen. Dette visste jo Klaus. «Mie å gjæra på Mangnes» var han lakoniske kommentar.

Det hendte at purka var riktig ilter mot ungene sine. Engang var det en liten stakkar som hadde fått føle morens tenner. Det ble rigget istand en pappeske med sagflis. Oppi der lå den vesle rosa, myke bylten plassert ved komfyren med en rød varmelampe hengende over. Vi matet den med tåteflaske. Og en kasse

med lysegule kyllinger fikk samme varmebehandling. Er det noe rart at en liten «bifrøken» trodde hun hadde kommet til himmelen?

Butikken var et kapittel for seg. Jeg hadde aldri før satt min fot innenfor en disk. Tenke seg til å få veie mel og sukker opp i gule poser med blå skrift, H. O. Bergstuen, Landhandel, inne på det kjølige lageret. Digre skuffer fulle av kolonialvarer, pappesker og kasser med mineralvann. I den ene enden av disken var en klaff som kunne heises når du ville innenfor. Og i enden var det en kasse for posten. En gang om dagen kom «Björg Post» med postsekken sin; butikken var samlingstedet for grendas folk dengang, og når det var tid for post, var det folksomt. Med en gang du kom innenfor døren, sto det som idag ville vært utenkelig. En spyttebakke! I en av hyllene i enden av lokale sto det under og etter krigen et par sko. Ikke vanlige sko, for de var laget av papir «overlær» og sålen var av tre. For at ikke sålen skulle være så stiv, var det skåret dype riller under. Over disken i hele dens lengde var en stang. I den hang det varer til salgs.

Det var en riktig gammeldags landhandel. Man ble kjent med sambygdingene – sykkel eller spark var fremkomstmiddel, en hadde tid til å gå på besøk, det var et sosialt samhold.

Ikke mye gikk upåaktet hen når du beveget deg ut på landeveien. Det beveget seg i mang en vindusgardin. Det ble sagt at på Mellom var de riktig nysgjerrige.

En gang gikk en inn på kjøkkenet. Han hadde fått øye på noen som tit-

tet ut under gardinene. Han spurte pent: «Hva tar dere for dokkeskallene i vinduet?»

Sidsel og jeg hadde ingen hindringer i vår utfoldelse på Mangnes. Vi følte at vi var en av familien – vi måkte møkk, vasket utedoen, veldig gøy, satte inn bjørkeløv der, vasket kjøkkengulvet, gikk etter dyrlegen når det trengtes, laget butikk under «løen», badet i åa «hele» sommeren, det regnet aldri, lagde sølekaker av den fine leirsanden utenfor dukkestuen, kjøpte egg hos Hans, hentet serv til griser og høns og så videre. Men noe var det restriksjon på: Vi fikk ikke være utendørs når det var slaktedag, vi måtte sitte på en stol midt på kjøkkengulvet under tordenvær, vi måtte være inne når Juråa gikk diger

av flomvannet, og tømmerstokkene raste forbi. Store sterke karer kom etter med lange pigger for å løse opp de fastkjørte haugene av stokker. Det var dramatisk å se på fra den sikre vindusplassen.

Dette er noe av det jeg opplevet de første årene; den gang da gården var en travel arbeidsplass med mange mennesker som gikk ut og inn, og som jeg fikk lov til å være en del av. Jeg er mor, Papp, Hilda og Oddbjørg evig takknemlig.

De ordene min mor Else sa om Odalen dengang i 1944, var ikke sanne. Sidsel sa engang for mange år siden: «Tenk Lisen, så fattige vi hadde vært om vi ikke hadde fått oppleve Odalen».

Randi Midtsund viste meg skrevet fra «Lisen» vinteren 2010. Min første tanke etter at jeg hadde lest det, var selvfølgelig: «Dette må vi ha med i «Jul i Nord-Odal 2010». Først og fremst for at det inneholdt så mye historie. Dessuten er det meget godt skrevet. Alle som «Lisen» beskriver, er ikke lenger blant oss – med ett unntak, nemlig Inger Ringnes (født Engen).

«Lisens» navn er Anne Elisabeth Høyer. Ei ekte bydame. Mannfolk i Knapper på 70 år og eldre husker den pene byfrøkna som var på Mangnes under krigen og som kom tilbake i alle skoleferiene frem til hun var en 17-18 år. Det var ikke bare hun, men etter hvert ble også hennes søster og foreldre med slik at det ble knyttet sterke bånd mellom familien Høyer og vertskapet på Mangnes. «Lisens» søster, Sidsel, var der mange ganger i skoleferiene sine. En gang hun kom tilbake til Oslo etter en slik ferie, spurte faren om hun var blitt invitert til å komme tilbake. Det husket hun ikke om hun hadde blitt. Hun kontaktet derfor mor og spurte om hun kunne få komme tilbake.

Det tok ikke så lang tid før Sidsel fikk et brev fra kjøpmann H. O. Bergstuen, mannen til mor, hvor det stod: «Det gives lov til å komme til Mangnes da anledningen gives». Så høytidelig var ikke Harald Bergstuen. Det var nok ment som en morsomhet.

«Lisen» er fortsatt ei utrolig flott dame i sitt 75 år. Hvordan jeg vet det? Jeg ble gjort kjent med at hun skulle besøke Inger Ringnes, og da måtte jeg selvfølgelig dra dit for å snakke med damene. Det ble selvfølgelig snakket om ungdomstiden de to hadde hatt sammen i Nord-Odal, men det skal de få lov å ha for seg selv. «Lisen» fortalte at hun hadde holdt kontakten med Odalen som hun sier, i alle år. Arlig tar hun en tur til Knapper for å besøke Mangnes og venninnen Inger. Etter en samtale med «Lisen» sitter jeg igjen med dette inntrykk: «Lisen» ble aldri noen odøling, men du kan aldri få Odalen ut av henne.

Steinar Bjørnstad

Isroser på kammersglaset

«Håssen trur du'n bror å'n bæssfår har det nå?» sier Anne fra senga bak kammersdøra.

«Tenkjer du på døm nå?» svarer Lina inne fra kjøkkenet. Det kom ikke noe svar tilbake, og det forventet hun heller ikke da Anne hadde blitt så mye dårligere de siste dagene. Det var ikke bestandig samtalen ble til noe. Ute var det blitt vinter, et snølag hadde kommet dagen før, men nå var det oppklaring og kaldere i været. Sola skinte svakt over skogsliene sørover og sendte noen fine lysstråler inn i rommet der Anne lå. Det var julekvelds formiddag på husmannsplassen Haugom i 1908.

Veien hadde ikke føltes så lang første gang hun gikk ned i bygda for å arbeide som tjenestejente. Anne var 16 år gammel og ei moden og frisk jente med stort pågangsmot. Skogstien ned i bygda var ikke ukjent, den hadde hun gått mange ganger før, de aller fleste av dem som skolejente sammen med søsknene. Aller best var det når hun kom så langt at hun kunne se alle husene nede i bygda og sjøen lenger øst. Det ble mange turer att og fram til bygds den tida.

Hjemme på Haugom var hun ikke alene. Der bodde mor og far, bestefar og hennes seks år eldre bror Ole Arthur og broren Sigvard som var to år eldre og som allerede var gift med Inge. Så huset på 65 kvadratmeter var ikke for stort, selv om tømmerhuset der var større enn på lignede plasser

på den tida. Etter hvert ble det flere. Sigvard og Inge fikk i 1902 Lina, og to år etter ble Karen født, og høsten 1908 kom Anne til verden, oppkalt etter sin tante.

Høsten 1907 ble Ole Arthur veldig syk. Han var da 25 år og var på skogsarbeid sørover, nesten på grensa til Nes i Akerhus. Etter ei uke i ei dårlig skogskoie greide han å komme seg hjem. Fram mot jul var han bedre, men utpå vinteren tok sykdommen tak igjen i den unge kroppen, og en kald februardag dør han hjemme på Haugom. Alle kjærringråd ble prøvd, men alle visste hva dette betydde – det var tæringsmitte i huset helt siden han hadde kommet hjem om høsten. Dette var en lumsk sykdom som ingen visste hvordan de skulle unngå å bli smittet av. På husmannsplassen var angsten stor for at noen annen hadde blitt smittet av tæring, og det lå som en skygge over hjemmet den vinteren.

Anne hadde blitt 19 år gammel julekvelden før broren hennes døde. Hun hadde ofte tenkt på tæringsmitten, men hadde en mening om at den kanskje ble borte når det var kaldt, og det var det jo vinteren i 1908. Hun hadde fått en litt merkelig følelse av at hun ikke skulle gå så ofte hjem som hun hadde pleid. Sorgen var stor etter broren, og hun visste at alle var glade når hun kom hjem, men likevel...

Ved påsketider våknet Anne en morgen med feber. Hun «trosset den varme kroppen» og gikk ut i fjøset for å melke. Ute var det et nydelig

vårvintervær, med sol og klar himmel. Anne melket ferdig, men utpå morgent måtte hun finne senga. Hun lurte seg opp på kvistværelset og ble liggende i en døs til hun hørte stemmer fra kjøkkenet. Det var tid for mat igjen, noe som ikke fristet henne akkurat da. En av de andre tjenestejentene kom en snartur opp på rommet og fikk se Anne liggende i senga. Anne fortalte at hun var sliten og varm i kroppen. Hun hentet gardkjerringa opp til henne, og hun ville at hun skulle stå opp. Anne står opp, men må sette seg ned igjen med en gang. «Du må prøve å komme deg ned på kjøkkenet», sier hun idet hun går ned igjen. Det var ikke mye til trøst da. Det ble ikke noe arbeid på henne den dagen, men etter noen dager var hun i fullt arbeid igjen på gården.

Sommeren kom og med mange varme dager, særlig ved slåttonnstider. Anne var på gården, men var også mange turer vestover til Haugom i løpet av den fine sommertida. Hun syntes mange ganger hun ikke var helt i form, men tenkte at det var sikkert fordi hun var sliten av alt arbeidet i løpet av sommeren.

Høsten kom veldig tidlig det året, og livet gikk med til innhøsting og andre forberedelser til at vinteren skulle komme. Slik var alt normalt – nesten. Bestefar til Anne, Ole på over 90 år, ble etter hvert veldig syk utover høsten. Han hadde for det meste vært sengeliggende i et par år, men nå var livet i ferd med å forsvinne. Han hadde vært enkemann i mange år og var mett av dage. Ei natt i første av desember dør Ole. Et langt og slitsomt liv gikk bort den førejulsnatta.

Noen uker før bestefaren døde, hadde Anne blitt syk igjen. Da var senga i kammerset god å ha. Liggende der kunne hun se sørover i skogsliene, mot Sandseterhøda og videre mot der «skyldfølka» bodde, i Masthaugen og i Tennungsaga. Enda lenger bak kunne hun se Murukollen. «Det regner sør i Murukølla», hadde hun hørt mange ganger, særlig om sommerettermidagene da høyet skulle på låven. Ja, tanker kunne bære slik av sted når hun ligger slik og ser gjennom «kammersglase».

Hun hadde lenge håpet at noen skulle komme opp til dem med noen råd for sykdommen, men det var ikke mange som ville det. «Smittespøkelset» hang over skogshjemmet denne førejulstida. Hun hadde hørt at noen nede i bygda kunne sette igler på steder på kroppen der det var vondt, men kanskje det var bare rykter.

Slik gikk tankene – hun følte seg matt og varm og med en stadig verre hoste, og hun visste godt hva som var i ferd med å skje med kroppen hennes. Det hadde jo ikke blitt noe bedre at bestefar Ole hadde gått bort, tanken var skremmende, han hadde blitt liggende på låven noen kalde døgn før det bar nedover til bygda og videre til Sand kirke.

Ei natt et par uker før jul vekker Anne mor si og sier at Ole Arthur har stått ved senga hennes. «Han var så blid og ville helse på mæ», sier Anne. «Du får prøve å såvå att nå, Anne», sier Lina. Inn gjennom glasset skinte månen og lagde fine roser på det smårutete vinduet og et fint skinn like ved senga til Anne. Denne månelyste natta i desember ble et vendepunkt

for Anne. Hun ble etter dette liggende mye i en døs det meste av døgnet, med noen forferdelige hosterier. Lina og de andre i familien satt ofte ved senga hennes, og det ble etter hvert en egen stemning i huset.

Om noen dager skulle Anne bli 20 år, for på selveste julekvelden var hun født. Lille julaften kom det et forferdelig snøvær som forsatte til neste morgen.

Det hadde blitt vinter på Haugom, men det merket knapt nok Anne. Hun hadde flere ganger nevnt bror og bestefar, noe som for dem alle var vanskelig å svare på, men det var vel ikke sikkert hun hørt svarene heller, så syk som hun var.

Utpå dagen julaften hadde det blitt oppklarning med mye kaldere vær, og sola skinte over det snødekte skogslandskapet. Lina og Erik satt ved senga til dattera hele tida. De hadde fortalt henne tidlig på morgenen hvilken

dag det var og gratulert henne med 20-årsdagen, men Anne reagerte ikke så mye på det de sa til henne.

I skippet av sola som var like over åsen i sørvest, tar Anne noen sterke åndedrag og blir deretter liggende helt stille. På denne måten forlot hun sin verden på sin egen 20-årsdag og julaftens ettermiddag. Kulda hadde laget «isrosor på kammerglase», og med den røde sola over åskammen hadde tæringsdøden kommet og hentet henne.

I skippet av et talglys lå Anne fredfullt i senga si med alle sine rundt seg. Sorg og fortvilelse fylte husmannsplassen den julekvelden. På himmelvelven over var det stjerneklart, og det var alle de kjente stjernene som glitret. Et stjerneskudd mot vest var der plutselig – var det kanskje noen som kom til verden denne julenatta? Livet måtte jo gå videre.

AIL Knuppen først og best i Nord-Odal

Arbeideridrettslaget Knuppen i Austvatn var det første arbeideridrettslaget som ble stiftet i Nord-Odal. Det skjedde 10. september 1933. Samme år ble også Mo Arbeideridrettslag stiftet. I løpet av 1930-årene ble det stiftet fire lag til i Nord-Odal.

Allerede 4. mars 1925 ble det første lokale arbeideridrettslaget i distriktet stiftet. Først ute var AIL Fram i Kongsvinger. Først 20. april 1929 ble AIL Fart på Roverud dannet. Senere samme år, nærmere bestemt 27. oktober 1929, ble Solør-Odal Arbeideridrettskrets stiftet på et møte i Kongsvinger. Dit kom det utsendinger fra de to lagene, og fra Skotterud, Galterud og Hof. Det var ikke tilfeldig at den nystartede arbeideridrettskretsen tok navnet Solør-Odal. Den benevnelsen på distriktet har også vært benyttet i andre sammenhenger. Og betegnelsen Glåmdal var allerede opptatt – av den borgerlige idretten.

I 1931 kom tre nye arbeideridrettslag med. Det var Rapp i Våler, Solungen på Flisa og et lag som kalte seg Samhold på Disenå. Sistnevnte hørte man lite til. Noen år senere skiftet Samhold navn og ble Odølingen (1934).

I 1932 ble det stiftet sju nye arbeideridrettslag i Solør-Odal. Og året

etter ble som nevnt innledningsvis både AIL Knuppen i Austvatn og Mo Arbeideridrettslag stiftet og meldt inn i kretsen. I løpet av året ble det dannet til sammen åtte nye lag, som alle sluttet seg til Solør-Odal Arbeideridrettskrets.

Etter det kom i tur og orden lag som Fjellørn, Elgen i Bruvoll, Sand AIL og Knapper AIL. Størjen tilhørte nok Sør-Odal, men det er ikke utenkelig at laget samlet medlemmer også fra den andre siden av kommunegrensen. Laget ble for øvrig strøket i 1938.

I 1939, da arbeideridretten sto på høyden, var 54 lag tilsluttet Solør-Odal Arbeideridrettskrets. Det var bare et par andre kretser, i folkerike områder, som hadde større tilslutning.

Aktiviteten den gang skal man ikke klage på. For vinteren 1939 ble det arrangert 32 langrenn og 22 hopprenn. Og i sommerhalvåret ble det avviklet 18 terrengløp, fem stafetter og 13 friidrettsstevner. Det ble satt 14 nye kretsrekorder. I tillegg ble det arrangert 22 skyttestevner, ute- og innendørs. Det ble arrangert sykkelritt, skøyttestevner, bryte- og boksekamper. 24 av kretsens lag stilte til sammen 50 fotballag

På skifronten kunne det være tre renn samtidig, samme helg, med godt over hundre deltagere på hvert sted. Det gikk framover med arbeideridretten, samtidig som den borgerlige idretten i Glåmdal slet for å samle

et trettitalldeltagere til helgens ene skirenn.

Arbeideridretten organiserte ikke bare trening og aktiv idrett. Gjennom forbund og kretser fikk lagene tilbud om treningskurs og treningsopplegg. Det var tilbud om førstehjelpkurs og skolering av tillitsvalgte. Trettiårene var harde for mange, med dårlig betalt arbeid, og lite arbeid å få. Men det tok AIF hensyn til, med lavere medlemskontingent for de som var uten arbeid.

Knuppen var det beste arbeideridrettslaget i Nord-Odal. Laget hevdet seg godt i Skarnes-stafetten og Østkantstafetten (i Oslo) både i 1937, 1938 og 1939. Knuppen vant sogar Skarnesstafetten i 1937. Lagets mest framgangsrike løper var Hans Solvang, som allerede i 1935 gikk til

topps i terrengløp i Solør-Odal krets. Harald Vestby og Ole Solvang fulgte opp med terrengløpseire i henholdsvis 1936 og 1937, og Borger Blådammen i 1938.

De to idrettsforbundene ble på slutten av trettiårene enige om sammenslåing. I den forbindelse ble det arrangert såkalte forlikskamper og -stevner. Men så brøt andre verdenskrig ut, og satte en stopper for all idrettsaktivitet. Samarbeidet ble gjenopptatt etter krigens slutt i 1945.

Sand Idrettsforening er stiftet 25. november 1945, etter sammenslåing av Sand IF, Sand AIL og AIL Elgen. Mo Idrettsforening, stiftet så tidlig som i 1919, ble slått sammen med Knuppen og Mo AIL til Idrettslaget Mogutten.

Knuppens emblem, malt av Jørgen Eriksrud, henger fortsatt i skytterhuset.

Oskar Stensby var med på stiftelsesmøtet

Oskar Stensby, født 15. november 1916, var med og stiftet Knuppen og han lever fortsatt i beste velgående. Han har en hukommelse som svært mange vil misunne ham.

Han forteller at stiftelsen av idrettslaget skjedde i grøftekanten på Rønningsjordet i Austvatn den 10. september 1933, det vil si i vegkanten av nåværende fylkesveg 209. Han husker ikke hvor mange som var på stiftelsesmøtet, men han husker at de satt i vegkanten og at han satt som nr. 14 sett sydfra.

Det medførte at han ble medlem nr. 14. Kristian Vold ble valgt til den første formannen, og han ble senere

Av Steinar Bjørnstad

avløst av Per Linnerud. Under stiftelsesmøtet hadde de problemer med å finne på navn for laget. Mens de satt der og grublet, utbryter en av de tilstedeværende, Hans Karlsen: «Vi kaller det Knuppen». Og slik ble det.

Den første idrettsbanen ble anlagt på Sørkedalsjordet og Nystujordet. Dette er et område øst for Skytterhuset, nåværende Nord-Odal MC-klubb. Det ble laget en fotballbane med løpebane rundt. Banen hadde ikke de reglementerte mål og var heller ikke helt flat, men den gjorde så absolutt nytte for seg som fotball- og friidrettsbane.

Bernt Evensen, en internasjonal skøytesprinter, var blant dem som deltok i friidrett på denne banen. Han kom fra Oslo for å delta på 400 meter. Hvor fort Evensen sprang,

Oscar Stensby var med på stiftelsesmøtet.

husker ikke Oskar, men han husker at han ble grundig distansert av denne idrettskjendisens.

Han husker også en annen kjendis som besøkte denne idrettsplassen. Det var ingen ringere enn Einar Gerhardsen. Han kom sammen med et fotballag fra Oslo. Gerhardsen var ingen fotballspiller, men han var med for å holde en politisk tale for arbeideridretten. Idretten var som mye annet veldig viktig i denne «politiske tiden». Gerhardsen hadde vært politisk aktiv i mange år, men hadde enda ikke blitt noen rikskjendis. Oskar kan ikke huske at det var noen «folkevandring» til dette arrangementet selv om Gerhardsen skulle tale.

Knuppen i samarbeid med Brandval arrangerte i mange år Solør-Odalsløpet på ski. Løpet startet på Skytterhuset og gikk i mål på Bøndenes hus i Brandval. Dette vel og merke de gangene det var mulig å gå på ski over Glomma. Knuppen hadde ansvaret for løypeprepareringen til Overåsberget, der overtok Brandval. Dette løpet ble arrangert fram til utpå 1950-tallet.

Som det framgår av Reidar Venbergets artikkel, hevdet medlemmer fra Knuppen seg meget bra. Ole Sæther kjørte deltakere til idrettsarrangement i distriktet. Han kjørte en varebil som det var satt inn seter i. Av- og påstigning skjedde gjennom dører bak i kjøretøyet.

Det var ikke bestandig det

ble brukt skyss (bil) til idrettsarrangement. Oskar husker at de gikk på hoppsti fra Austvatn til Baklibakken på Oppstad for å delta i hopprenn.

Knuppen hadde hovedsakelig medlemmer fra Austvatn og Slåstadsæter. Medlemskontingenten var 25 øre per måned for de som hadde arbeid og 15 øre for de arbeidsledige.

I følge Oskar var det ikke noe dårlig forhold mellom medlemmene i Mo IF, som var et borgerlig idrettslag, og medlemmene i Knuppen (arbeideridrettslag), men de fikk ikke delta i de samme idrettsarrangementene. Etter krigen ble idretten etter hvert samlet igjen – og takk for det.

MEDLEMSBOK

Knuppen
[Lagets navn]
tilsluttet

Arbeidernes Idrettsforbund

Navn *Oskar Skudby*

Stilling *Skogarbeider*

Adresse *Nor Odal*

Født *15-11-1916*

Innmeldt *1-10-1933*

Medlem nr. *14.*

Et minne om en bygdeslakter

Han setter pipa i munnen og tenner ei fyrstikk. Like før flammen når pipehodet ombestemmer han seg, og med venstre hånd tar han pipa ut av munnen. Det er nok noe viktig han vil fortelle. Han begynner å prate og holder den brennende fyrstikka mellom tommel- og pekefinger på høyre hånd. Jeg stirrer på flammen som raskt nærmer seg fingrene, men like før han brenner seg, gjør han et kast med hånda. Fyrstikka slokner og faller i snøen. Han fortsetter å prate, er ivrig, men tenner ei ny fyrstikk, og det hele gjentar seg. Så havner pipa i munnen igjen, han patter et par ganger på den, og den tredje fyrstikka får tobakken til å gløde. Grå røyk stiger opp under skyggelua til bygdeslakteren Sverre Enger der han står bredbeint i ullgenser, slakterbukser og langstøvler og «skøller» julegrisen på slakterbenken.

Jeg kan vel være en 10-12 år og står litt på avstand og følger nøye med. Den ekle lukta fra den rå dampen river i nesen da far slår varmt vann fra ei ause på den bleike griseskrotten. Tidlig i dag var far oppe og kokte opp mye vann i den store jerngryta i bryggerhuset, eller pannskjulet som vi sier. Vannet må ha akkurat passe temperatur. Det må ikke være for varmt, for da blir svoren svidd. Heller ikke for kaldt, for da blir det nesten uråd

å få skåret grisebusta med kniven. Og mye vann må til. Far kjenner godt til hvordan Sverre vil ha det. Han har slaktet her på Trautskogen i mange år: griser, kuer, kalver og sauer.

– Det er gøtt vi har 'n Sverre, sier mor enda så fælt vi syns det er når han kommer med sekken sin.

– Da blir dira våre slakte her døm hø'ør heme og itte sendt tell et fræment slakteri.

– Fram med det blanke, Rolf, hadde Sverre sagt. Og far kom fram med det blanke. Sverre tok aldri mye, bare et par drammer før slaktinga begynte.

Sverre var født 26. november 1900 og vokste opp på plassen Enger i Rovelstadgrenda. Han var eldst i søskenflokken med søstrene Torbjørg, Olaug, Hjørdis, Gunvor og Rella.

Faren Ole Pedersen Trøftmoen, og mora Oline Sørensdatter, kjøpte stedet i 1914. Da var det bare myr og lauvskog her, men hus ble bygget og jorda opparbeidet. Bruket ble på 23 mål dyrket mark og med kuer, sauer, gris og hest som hører et småbruk til. Oline og Ole drev bruket i tillegg til at Ole var postmann og bygdeslakter.

Da faren døde i 1931, tok Sverre over slakteutstyret og ble bygdeslakter, hovedsakelig i Rovelstadgrenda og på Trautskogen. Han drev småbruket og hadde arbeid i skogen der han kjørte tømmer med hest.

I Enger ble det kjernet smør som ble levert på butikken på Bruseth.

Memorandum for 1922

Storsken Ruppem

1	Kue	5.-
3	Smiser	15.-
5	Kalver	10.-
1	Sauv	1
		<hr/>
1923		31.00
<hr/>		
2	Kuer	10
1	Kvige	5
3	Smiser	15
4	Kalver	14
3	Sauver	3
3	Skvuret	1 50
	Klippet	5
		<hr/>
		53.50

Fra almanakka til Ole Enger Trøftmoen der han skrev betaling for det han slaktet.

Smøret var velsmakende og etterspurt så «alle» ville ha Enger-smør.

Den siste kua i Enger ble gammel, og en gang Morten Soløst hadde vært i fjøset, sa han: – Ja, den kua kan en dekke på til 12 stykker på!

Sverre var også en ivrig elg- og småviltjeger. Arne Lishaugen fortalte om at de hadde vært på harejakt en gang. Arne sto et stykke unna da han hørte skudd og Sverre som ropte: – Varsko her!

Sverre hadde skutt hare, og han gestikulerte og fortalte ivrig: – Hara'n kom hoppendes. Je følgd'n med børsa, opp og ne', opp og ne', og så skaut je 'n. Før sikkerhets skull ga je 'n et skøtt tell, mæn det var bære før luksus.

I Østerdalen kjøpte han seg ei tømmerhytte der han og søsknene var om

Sverre Enger og Kjøstel Lie.

sommeren og høsten når de hadde anledning til det. Han fisket og jaktet småvilt når det var sesong for det. Her hadde han en også en moped i tillegg til den han hadde hjemme.

Sverre kjøpte seg tidlig bil. Rella husker en gang hun som lita jente

«Gris-slakting i Holtet på Trautskogen (over) og hos Westheim i Rovelstadgrenda.

En pedal-Ford var den første bilen til Sverre.

skulle få sitte på med Sverre. Ved Kveldsro møtte de en bil, noe som ikke var så vanlig den gangen. De ble påkjørt, og bilen havnet bortpå jordet.

Ellers var hest og kjerre eller slede et vanlig framkomstmiddel. En juleaften skulle Sverre hente Torbjørg og Olaug på Espa. Før han dro skulle han hente

høy til hesten men var uheldig og falt ned i et rom på låven. Da han forslått og blodig i ansiktet kom inn på kjøkkenet, gjorde det et sterkt inntrykk, særlig på Rella som var en 4-5 år den gangen. Sverre ble vasket og stelt litt før han i saueskinnsfrakken til faren la i veg på turen mot Espa.

Mora skjemte nok bort sønnen litt,

Sverre med hesten sin.

mente Rella å huske, kanskje fordi han var den eneste gutten. – Han fikk alt opp i henda og fant ikke lua si en gang. Men ellers var han en alle tiders kar på alle måter. Han var «alles» mann, som hun uttrykker det, kunne prate med alle og var omgjengelig og godt likt.

Sverre var forlovet med Martha Dahlsrud i mange år, men det ble aldri noe gifting med dem.

Det var vanlig at Sverre fikk med seg «smakabætær» hjem igjen etter slaktinga. Han var en flink slakter og varemerket var alltid et hvitt og fint slakt. Like etter at grisen var skutt, var det om å gjøre å få kastet seg over den og få stukket den med store «stikkerten» som Sverre brukte for å få blodet ut så raskt som mulig.

På slutten av 70-tallet fikk Sverre prostatakreft og ble operert på Rikshospitalet. I jula 1978 var han på rekreasjon på Sjømannsheimen. Søs-

knene besøkte han, og da de spurte hvordan han hadde det, svarte han med en replikk som viste at han hadde humøret og var positiv: – Je har det bra. Je har fønni ei sjukepleierske som er så koselig!

30.mai 1979 døde Sverre Enger.

Jeg sitter i den koselige stua i hjemmet på Enger og drikker kaffe med Rella og er glad for at jeg har blitt litt bedre kjent med *mennesket* Sverre Enger og ikke bare slakteren. Han var glad i dyr og egentlig ikke noe begeistret for å slakte og det å ta liv.

Det er godt å ha fått et mer nyansert bilde enn barndomsminnet av «den fæle slakteren» og sekken med slaktemaske, patroner og skarpe kniver.

Men fortsatt vil jeg se for meg fyrstikkflammen som nærmer seg fingrene til Sverre og slaktebenken med grisen som har gitt sitt liv for at vi skal få julemat.

Det er også litt av livet.

Bildene er utlånt av Rella Enger, Bjørn Westheim og Øyvind Bakken.

Garviksæter-området er rikt på kulturminner

Området omkring Garviksætra og Østmokoia er rikt på kulturminner. Innenfor et lite areal får en belyst mange av de måtene utmarka ble utnyttet på. Det er også et stort tidsspenn i kulturminnene, fra århundrene like etter Kristi fødsel og fram til i dag. De registrerte lokaliteter utgjør til sammen et rikt kulturmiljø som viser en allsidig bruk av utmarka både til kull- og jernproduksjon, sætring og jordbruk. Arkeologer tror det fortsatt kan ligge mange uregistrerte kulturminner i området.

Per Haagenrud ivret i årevis for å få registrert kulturminnene på sin eiendom. Han ønsket også å få laget en kulturminnesti der folk kunne se og få informasjon om kulturminnene. Nå er Per borte, men ideen hans er ikke glempt. Nordre Odalen Kulturminnelag jobber nå med å få til en om lag tre kilometer lang sti som vil passere flere av kulturminnene. Ingvar Hauge og Magne Rugsveen fra Norsk Skogmuseum foretok en befaring her i 1995, og arkeolog Ingunn Holm fra fylkeskommunen befarte området i 1998. Det er laget fyldige rapporter i etterkant av registreringene. Også arkeolog Birgitte Bjørkli besiktiget

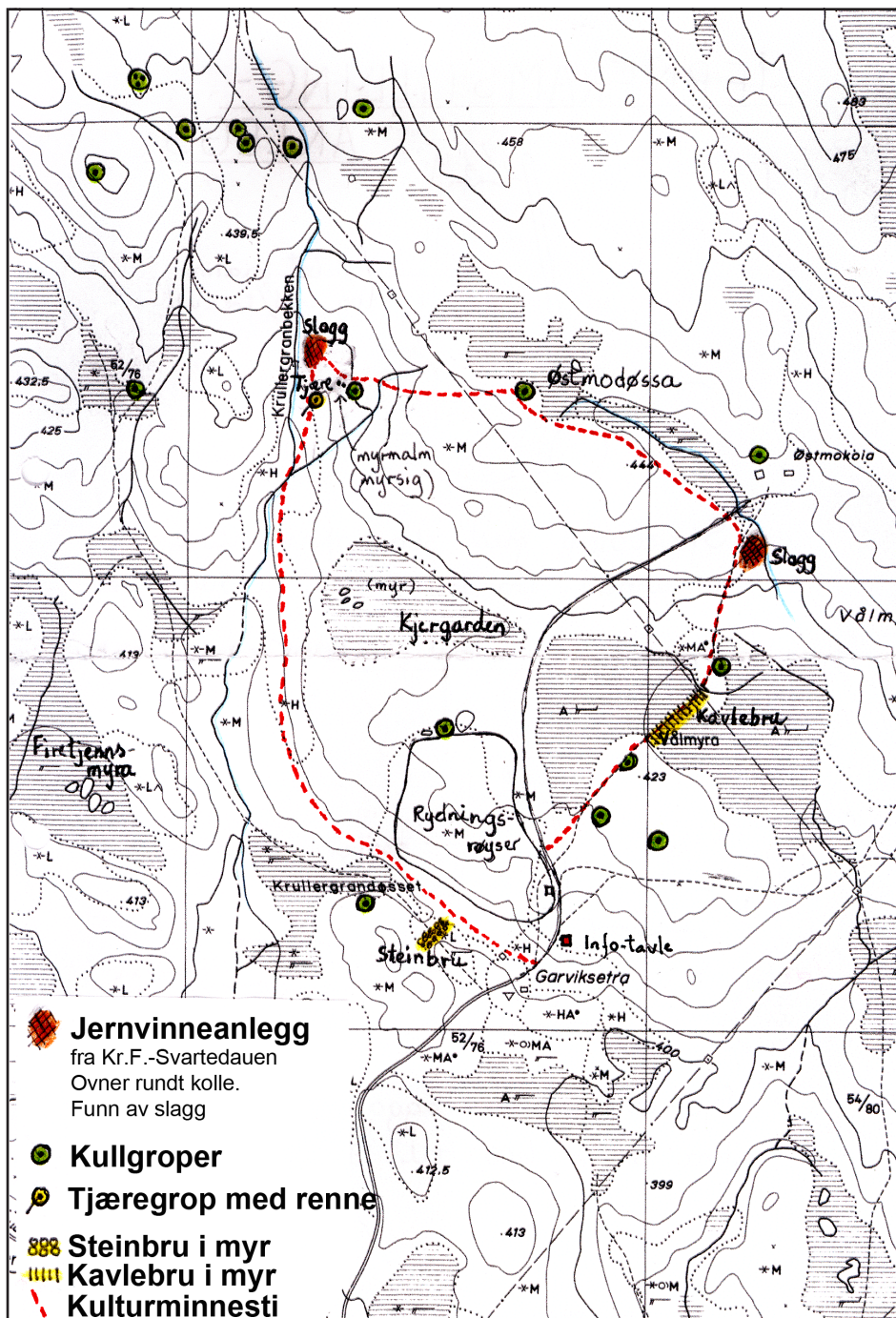
kulturminnene i dette området i 2007. Simen Haagenrud er i dag eier av en del av dette skogsområdet. Den andre delen av skogen tilhører Ola Mobråten, og begge eierne har vist interesse for prosjektet.

Jernframstillingsanlegg

Faren til Per hadde tidlig vist sønnen noen «rare steiner» han hadde funnet i et område ved Krullergranbekken. Han trodde det var meteorittersteiner. De slo seg til ro med dette inntil Lars og Ola Mobråten fikk markberedt et område like ved Østmokoia. Masse slagg kom fram fra en kolle, og da forsto Per hva faren hadde funnet – slagg – avfall fra jernutvinning.

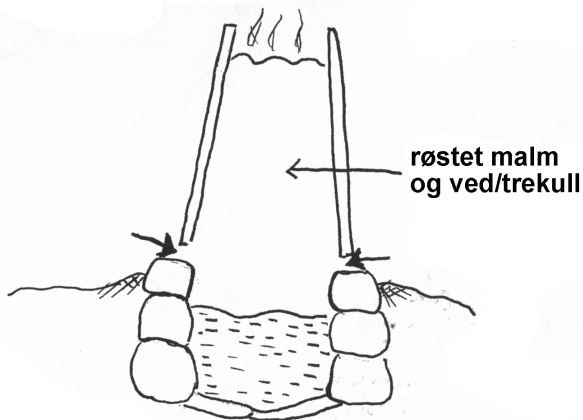
Det har altså vært to jernframstillingsanlegg like ved hverandre, og jernutvinningen har trolig vært drevet både i eldre jernalder (0-500 e.Kr.) og i yngre jernalder/middelalder (600-1350). Ved Østmokoia har ovnene ligget oppå en kolle, og slagget har blitt kastet utover eller rent nedover skråningen. Her finnes to typer slagg, både fra gropsjaktovn (eldst) og fra sjaktovner med slaggavtapping. Det har altså vært to faser med jernutvinning ved dette anlegget. Ved Krullergranbekken lå ovnene også på en kolle, men slagget som er funnet her, er tappeslagg. Områdene er dessverre ikke blitt utgravd.

De eldste ovnene var bygd av leire og stein. Ovnene sto over ei grop i

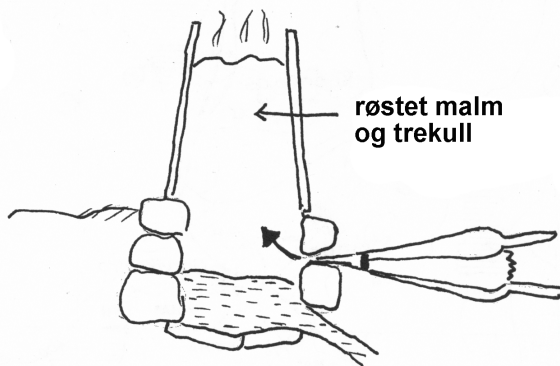
Jernframstillingsanlegg

I

Sjaktovn med slaggopsamling
i bunnen. Fra omkring Kr.f. til 500-tallet

II

Sjaktovn med slaggavtapping
Fra omkr. 600 til 1300-tallet

Tegning av de to ovnstypene – begge har vært i bruk i anlegget ved Østmokoia.

bakken (ca. ½ meter i diameter) som var kledd med stein innvendig. Selve ovnen var ei rund sjakt av stivnet leire. I bunnen av sjakta var det åpninger for blåsebelger som skulle sørge for lufttilgangen. Ved 1200-1300 grader smeltet urenhetene i malmen, kalt slagget, og det rant ned i gropa. Jernet smeltet ikke, og etter brenningen ble ovnen slått i stykker for å få ut jernklumpen. I vikingtiden og i middelalderen laget man en annen type ovn hvor slagget kunne tappes ut i bunnen, og disse ovnene kunne brukes om igjen.

Ved Østmokoia finnes også et område som trolig har vært en røsteplass og et malmlager. Det ligger lag av

myrmalm i en forsenking vest for anlegget. Den røstede myrmalmen ses som en rød, seig masse i et 20-30 cm tykt lag.

Myrmalm

Jernet ble utvunnet av myrmalm. Myrmalm ble funnet i myra Østmodøssa og i områdene rundt. Malmen ble gravd opp på forsommeren og lagt til tørk. Så ble den røstet, det vil si varmet opp på bål. Vann og oksygen ble frigjort, og den ble rødere i fargen. Det er mange «oppkommer» av myrmalm omkring Østmodøssa, og på turen passerer et slikt.

Lars Mobråten og Ingegerd Tronbøl ved ei av kullgropene.

Sporene etter jernutvinning viser seg bl.a. i form av store mengder slagglumper. Her ses tappe-slagg fra området ved Østmokoia.

Trekull i kullgroper

Trekull ble framstilt i groper der en brente tre uten for mye tilgang på luft (ufullstendig forbrenning). Gropene ligger nær jernframstillingsanlegget, og her oppe er til nå ca. 20 kullgroper registrert.

Den røstede malmen og trekullet ble lagt lagvis i ovnene. Så ble dette varmet opp, og når temperaturen var riktig, fikk man en kjemisk reaksjon mellom jernet og kullet slik at en fikk jern i en form som kunne smis.

Av utseende kan en dyregrav og en kullgrop være veldig like, men i kullgropene vil en finne rester av trekull i bunnen og i jordvollene

omkring, noe det er gjort her. Langs kulturminnestien vil en passere fem slike kullgroper.

Veg ut av området

Fra jernframstillingsanleggene går en gammel, men ennå forholdsvis tydelig, vegtrasè ut av området og til bygda, i dag kalt Garviksætervegen. I Vålmyra, mellom Østmokoia og Garviksætra, finnes ei kavlebru i myra. Noen steder er kavlene synlige, ellers merkes de når en går i myra. Kavlebrua er ca. 200 meter lang og 1 meter bred. Også «Den lange brua» (kavlebru) ved Østmosætra er en

Lars Mobråten ved kavlebrua som delvis er synlig i myra.

del av denne kommunikasjonsåra. Denne kavlebrua er flere hundre meter lang.

Steinbrolagt veg

I myra rett sør for Garviksætra finnes en steinbrolagt veg over et myrområde, ca. 50 meter lang og 2 meter bred. Steinfyllinga er nesten dekket med vegetasjon, men merkes godt når en går over myra. Dette er et eksempel på at en i forhistorisk tid brukte stein til å forsterke vegbanen.

Tjæregrop

Like ved jernframstillingsanlegget ved Krullergranbekken finnes ei gammel tjæregrop/mile som måler 10 meter i ytre diameter og 8 meter i indre. Det går ei tydelig grøft fra gropa og i nedoverbakke (godt fall) der tønna for oppsamling var. Tjæregropa har tydelige voller og inneholder rikelig med trekull. Denne tjæregropa pas-

seres på turen.

Garviksætra

Garviksætra har vært sæter for garden Garvik og andre bruk under garden. Det er gjort funn av dyrkningsspor her fra jernalder/middelalder, og en finner svært gamle rydningsrøyser. Dette området kan ha vært bosettingsområde allerede før det var sæter her, kanskje i tilknytning til jernutvinninga. En ser digre steingjerder, og mye gammel historie er gjemt både under og over marka.

Både Skogmuseet og Hedmark Fylkeskommune har anbefalt at det blir utført et større registreringsprosjekt i dette område. Nordre Odalen Kulturminnelag har satt fokus på området og vil gjøre det mer tilgjengelig for folk flest. Ved starten av kulturminnestien vil det bli satt opp ei informasjonstavle.

Bjørnehistorier fra Søndre Krogsrud

I våre dager leser vi i avisene om bjørn som herjer i saueflokkene og om ulveangrep både på sauer og jakthunder. Rovdyra har kommet tilbake.

Fra gammelt av, da det var vanlig med sæterdrift, lusket bamsen ofte rundt sætervangen. Sæterbudeiene fryktet bjørnen. Møtte de den, skulle de stirre den rett i øya og rygge sakte tilbake. Det ble også sagt at om budeia slengte stakken opp på ryggen og viste fram baken, ville bjørnen stikke av. Bestefar Knut H. Krogsrud (1855-1952) mente at bjørnen ble borte fra våre skogs-trakter da Hovedbanen kom mellom Oslo og Eidsvoll i 1854. Bjørnen likte ikke støyen fra damplokomotivet. Men det var vel helst lite mat, åtejakt og bedre våpen som var årsaken til at bjørnen forsvant.

Bjørnehistorier skrevet ned i 1942

Bestefar skrev i 1942 ned noen bjørnehistorier. Første halvdel av 1800-tallet var det ingen sjeldenhet å se spor etter bjørn nær sætrene. Jeg minnes godt jeg var med far i skogen da jeg var 8-10 år, fortalte han. Han viste meg et bjørnehi, men det var gammelt. Han visste ikke når bjørnen sist hadde overvintret der. Det var ei rotvelte som var overgrodd med mose. Den hadde han gravd seg under og fylt

med mose innvendig. Hullet inne i hiet var så stort at en voksen mann kunne krype inn og ut.

I Lukerbakken bodde det to gamle, Hans og Kari. Plassen er utlagt for lenge siden. De hadde ei ku. Den kom hjem hver kveld. Det var høsten, og mørket begynte å sige over skogen. Men kua var ikke kommet hjem ennå. Kari ventet og ventet, men inga ku var å se. Men da det begynte å gry av dagen neste morgen, stod kua ved fjøset. Kari tok mjølkekolla og spannet for å mjølke, men da var juret revet vekk. En slåttekar hadde skremt bjørnen. Han mente den var sint, for den hadde brummet, brukket kvister og banket i trærne. Samme natt slo den i hel en hest for Gudbrand Helgedagsrud på Sutterudskogen.

Anne Langnesbakken møtte to bjørner da hun gikk til sætra. Folk spurte om hun ikke var redd. Hun svarte at hun hadde lært at hvis en så dem like inn i øya, skulle de ikke ha noen makt. Det gjorde hun, og hun gikk rolig forbi dem.

Isak Bjelker Nylenden hadde en liten rød hoppe. Han hadde sluppet den til skogs, og hoppa gikk og havnet ved Tretjernene. Om det var fleire i følge, det visste ikke noen noe om. Der hadde bjørnen kommet på den. Han hadde jagd hoppa ut i ei blaut myr, og slått i hjel henne der. Så hadde han dradd henne ut av myra og opp i en hole. Der hadde han holdt måltid. Det sies

at han skulle ha gått og dradd henne baklengs.

For lang tid tilbake ble hestene sluppet på skogshavn. Som regel var det i hestefølget en voksen hingst som var skarpskodd. Det var på Saugnes det kom et hestefølge ned. Hestene var vettskremte, men hingsten kom en stund senere. Det viste seg at den hadde vært i kast med bjørnen. Den var oppklort og hadde bjørnepels i tennene.

På Søndre Saugnes bodde det fire store, sterke brødre. De hadde funnet et bjørnehi om sommeren. Bjørnen bruker ofte å benytte samme vinterbolig. De ble enige om å gå til hiet,

men ventet til de var sikre på at den hadde lagt seg inn for vinteren. De tok børs og øks med seg. De fikk den ut og skjøt, men den ble bare skadeskutt og ble borte for dem. De fant den ikke igjen og trodde den hadde gått i et tjern. Inne i hiet hadde bjørnen to unger. De slo dem i hjel med øksa og fikk dem hjem. Den ene av brødrene var farver.

Jeg husker godt jeg var med tjenes-tejenta her til Saugnes. Hun skulle dit etter noe garn som var farvet. Da hang skinnen etter bjørnungene til tork på en staur oppunder loftet i farveriet. De var så store som av en stor katt. Det var omkring året 1865. Senere

Oddbjørg Nordli (f. 1925) var sæterbudeie på Krogsrudsætra. På sæterbildet fra 1945 spiller hun gitar og synger for 8 år gamle Torunn Elisabet Krogsrud. På denne tida beitet krøtterbøligen i skogen uten gjeting. Budeia kunne nyte freden og roen uten å ha angst for å møte bjørn eller ulv. Ingen trodde da at rovdyra igjen skulle dukke opp i utmarka. (Foto: Privat eie)

ble det skutt en bjørn på Linner. Det var en bjørneskytter. De kalte han Ronken. Han var fra Finnskogen. Det ble fortalt at han skadeskaut bjørnen i ei bratt li. Bjørnen satte etter han, men ble heftet i en vindfallgran. Så Ronken fikk forsprang og fikk ladd geværet igjen. Da stupte bjørnen for det andre skuddet. Theodor Linner var med, men bjørnen fløy like forbi han og etter Ronken. Min bror Anders skysset min onkel Erik Linner. Han var lærer og kirkesanger i Vågå og skulle hjem en tur. De gikk en tur på staburet, og der hang noen kjøttstrenger på noen teiner under taket. Det var gult og gammelt og hang der som et minne.

Så ble det skutt en bjørn på Heer. Det var tømmerhoggere som hadde skremt den ut. Det var sporsnø så de gikk på sporene etter den. Den hadde gått i verste ulende som kunne tenkes. Den var stor, ble det sagt. Den skulle være så lang som tømmersleden.

Neste bjørnen tror jeg ble skutt på åte. Var det en gammel, utslitt hest, ble den leiet til skogs på et beleilig sted for skytteren, og der ble den skutt og flådd. Den tid kunne ingen spise hestekjøtt, det var bare huden som ble benyttet. Det blir ofte sagt i våre dager om en gammel, utslitt hest at det er en skottgamp.

Hos min onkel Ole Larsen Fallet var det spikret tre bjørnehoder over

Høgbråtetjernet sør for Krogrudsætra var en idyll. Listet du deg forsiktig fram til skogkanten ved tjernet, kunne du på varme soldager komme til å se elg svømme i vatnet med en sverm av insekter over mulen. Slik opplevde seterbudeiene det for 70 år siden. I dag er tjernet i ferd med å gro igjen. (Foto: Privat eie)

budøra. Jeg husker det godt, men nå er de borte. Jeg tror de fleste bjørnene ble skutt på åte.

Kåre Vangen og Knut Krogsrud forteller

Kåre Vangen (f. 1924) og Knut H. Krogsrud (f. 1921) har i minne bjørnehistorier fortalt av foreldre og besteforeldre.

Sæterbudeiene var redde for å møte bamsen de visste lusket omkring i skogen. Særlig redde var de for å møte bjørn aleine etter sætervegen. Bjørnen var glad i ost og smør. Ei budeie fra Haukerud fulgte vegeu fra Grenisætra mot bygda. Hun ble var at en bjørn kom i sporet etter henne. Da hun ikke klarte å løpe med sekken full av ost og smør, satte hun den igjen ved Missmørsteinen. Andpusten og forskremt nådde hun fram til Haukerud. Flere karer dro oppover, og ved Missmørsteinen fant de sekken revet opp, og alt spiselig var borte.

Karer som skulle til sæters for å slå gras, fikk høre en bjørn som brummet. De trodde han mislikte raklinga i brynbutten som hang i beltet. Da de fikk høre at Helgedagsrud savnet et føll, gikk karene dit de hadde hørt bjørnen. Der lå restene av føllet.

På Bjelkersætra (Rabben) var grasvullen oppsparket. Det var tydelig spor etter slåsskamp mellom en hingst og en bjørn. Hingsten var etterpå vill og vanskelig å komme inn på. Av natur samler hingsten hoppene og tar vare på «haremet» sitt. Hingsten var alltid

skarpskodd så han kunne forsvare hoppene mot bjørn.

Kåre forteller at hans bestemor, Randi, var sæterbudeie i Millomsætra. Hun viste sønnen Thorstein (Tøsten) Vangen (1877-1939) beinrestene av en hest som var slått av bjørn. Hesten var drevet ut i myra ved Nordre Tretjernet. Der tro hesten gjennom og ble lett bytte for bamsen. Bjørnen dro hesten med seg inn på tørr bakke. Der fikk Tøsten se de mosegrodde beinrestene. Det var Millommerra som endte sine dager på den måten.

Randi var også en gang budeie på Galterudsætra i Sand. En dag kom krøtterbølingen oppskaket og rautende til sætra. En bjørn hadde skremt dem opp. Hun løp da til bygds for å melde fra. På Galterud var mange karer opptatt med slåttene. Utrustet med økser dro de til sæters for å skremme bort bjørnen.

Da det ble slutt på sæterdrifta, ble noen størhus tatt ned og kjørt til bygda. Kåre forteller at tømmeret i Millomsætra ble sagd til lekter og ble stakitt rundt hagen på Millom. Tilbake ble kun rester av grunnmuren, og ingen nålevende har sett sæterhuset. Slik forsvant mange sæterhus. Andre ble stående til de falt ned. Alle hadde flistak, og det gikk ikke mange åra før husene raste sammen. Med husa forsvant også mye av sæterkulturen. Historiene om møter mellom mennesker og rovdyr er i stor grad knyttet til mange av sætrene som nå er borte.

«Trost i taklampa» med Knapper-statist

Da folkekomedien etter Alf Prøysens bok, «Trost i taklampa» skulle filmatiseres i 1955, ble flere av scenene innspilt på Hedemarken og i Bærum. Filmen tok for seg konflikten mellom by og land og om kultur og væremåte i etterkrigstidas Norge, og den ble vel motatt av kritikere og publikum.

I 1950-åra var det flere odølinger som «ærbe på bigg innæføre» – og blant dem var Hans Knapper (eller Hans Borge som han ble kalt i Odal'n). Han drev med snekring i Bærum på den tida filmen ble innspilt. På lørdagene var det som regel å pendle hjem til Knapper, men ei helg ble det til at Hans skulle jobbe ekstra, og ble værende på brakka i Bærum. Da kom det en produksjonssjef fra filmselskapet som drev med innspilling av filmen «Trost i taklampa», og lurte på om

Av Ole Erik Eier

Scene fra filmen «Trost i taklampa» hvor viser Hans Knapper sjenker Hjalmar med en dram fra korken på flaska.

Hans kunne være med i en scene hvor det skulle sloss og skjenkes hjembrent under en fest med Snekkersvekara, Gunvor Smikkstugun og n'Hjalmar.

Hans, som var en beskjeden og stillfarendes mann, var litt skeptisk til å være med på slikt, for det lå liksom ikke for han det å drive med drikking og slossing. Men etter hvert ble han fortalt at scenen skulle bestå av at Hans, uten replikker, skulle ta opp ei flaske med hjemmebrent (vann) og skjenke n'Hjalmar før han dro på festen med hu Gunvor, og det godtok Hans litt tvilende. Etter flere opptak ble så scenen godkjent, og produksjonssjefen var strålende fornøyd, og ga uttrykk for at Hans Knapper passet fint inn i rollen.

Høsten 1955 var det klart for filmpremieren på Klingenberg kino i Oslo, og Hans ble invitert til å overvære forestillingen. Sammen med familien på Borge, brødrene Klaus og Fredrik, samt søstra Berthe gikk han på den røde løperen og overvar «Trost i taklampa».

Ei tid etter filmen var vist over hele Norge, spurte jeg Hans om det hadde gitt mersmak å være med i slike filmopptak, men da svarte han: «Næi, det greier sæ en gong, je tiss det er bere å snikre je – og trives bæst i Knapper».

Hans Knapper døde i 1986 og ble 93 år gammel.

Rapport fra krigen i Nord-Odal 1940

En rapport om krigshandlingene i Nord-Odal fra 12.-19. april 1940 befinner seg hos Sissel Breiby Solberg i Nord-Odal. Rapporten er forfattet av kaptein Aasnes, sersjant Sjøli og hennes bestefar, løytnant Breiby. De to førstnevnte har først laget rapporten, og Einar Breiby har kommet med utfyllende kommentar og tilleggsopplysninger.

Rapporten er detaljert, så vi har valgt å ikke skrive alt ordrett, men oppsummere innholdet i grove trekk.

11. april

Den 11. april kom sersjant Kolbjørn Sjøli til Løkker i Sand med en styrke på 12 mann. Det var etter en muntlig ordre fra kaptein Aasnes på Kongsvinger. Sjøli anmodet skytterlagets leder, Eilif Aaby, om å skaffe våpen og ta imot de som meldte seg i Mo. Pensjonert løytnant Einar Breiby fra Nord-Odal (1892-1984) meldte seg til tjeneste på Løkker som lokalkjent. Det ble bestemt at Breiby skulle ta seg av administrasjon og sambandstjeneste, og Sjøli skulle ta seg av seg av tropptjeneste. De fikk så opprettet et kvarter på Løkker. Det ble satt ut vakter på veggen og ved telefonsentralen i kommunehuset på Sand (nå det gamle).

Løytnant Einar Breiby (1892-1984).

12. april

Den 12. april ble det satt ut vakter ved Rudsætra på veganlegget mellom Nord-Odal og Eidsvoll. Det ble ordnet med avløsning og ordonnanssamband. Vegen var ferdig på Nord-Odalsida men ikke på Eidsvollside. Det var blitt etablert en styrke på 8 frivillige på Trautskogen med Nils Lie som sjef. Her ble det satt ut vakter på veggen mellom Nord-Odal og Espa. Vaktene skulle holde seg underrettet om tyskernes framgang i naboavsnittet.

Samband ble opprettet med en avdeling i Løten og med general Hvinden Haugs stab her.

Eilif Aaby (senere nazist og ordfører i Nord-Odal) som representerte skytterlaget, fikk ordnet med vakthold i Mo – 10 menige ble bevæpnet og uniformert.

13. april

I Gullverket, på grensa til Nord-Odal, oppholdt det seg ei dame som utga seg for å være sykepleierske. Hun ble mistenkt for å være spion da hun var ute om natta. Forholdet virket mistenkelig. Vakter ved Rudsætra fikk pågrepet henne og fraktet henne til Løkker. Dama som het frøken Schwensen, ble forhørt. Hun tilsto at hun hadde kommet i oppdrag fra tyskerne. Neste dag ble hun transportert til staben i Løten.

14. april

En patrulje på 12 menige fra Kongs-

vinger ankom til Løkker. Patruljefører var menig Halvard Lerdalen, og han hadde fått ordre om å rykke over skogen til Eidsvoll på ski. De dro av sted men vendte snart tilbake på grunn av dårlig skiføre. Det ble gitt ordre fra Kongsvinger om at patruljen skulle bli på Løkker og disponeres her.

Fra Skarnes ble det opplyst om at tyskerne nærmet seg fra sør, og forbindelsen ville trolig snart bli brutt. Breiby og Sjøli dro på inspeksjon på Trautskogen. En menig fungerte som vaktkommandør på Løkker.

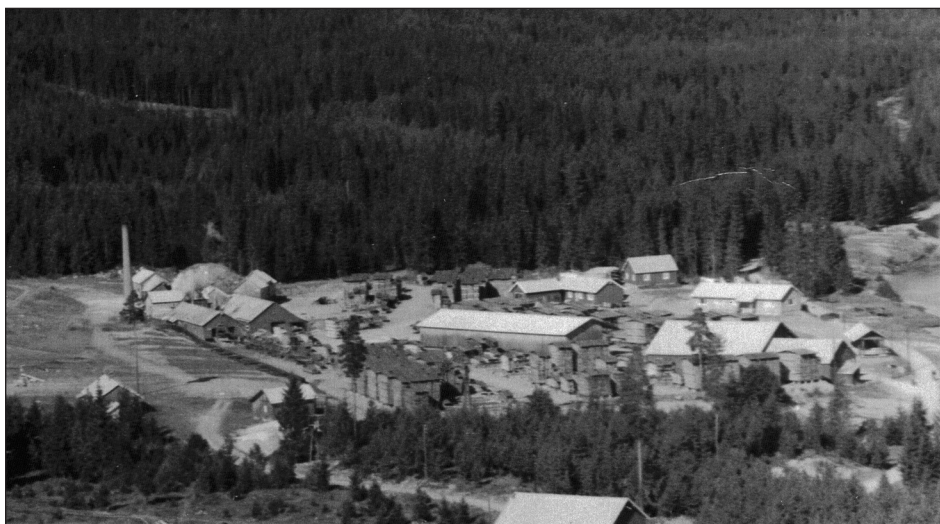
Snart var all forbindelse med kaptein Aasnes og Kongsvinger brutt fordi tyskerne om kvelden rykket forbi Skarnes og nordover. Styrken på Løkker var uten samband med både Skarnes og Kongsvinger.

15. april

Tidlig denne morgenen foretok Breiby en rekognosering mot Skarnes for å bringe på det rene hvordan stil-

Løkker i gamle dager. Her ble det 11. april 1940 opprettet militært kvarter.

Skyrudsaga i 1957. Huset hvor det ble oppretter kommandoplass og militært kvarter i april-dagene 1940, er den grå koia – hus nr. 2 fra venstre i forgrunnen. Det var ei koie hvor tømmerkjørerne hvilte. (Olav Verket eier bildet)

lingen var. Han meddelte at Skarnes var besatt av tyskerne, og Os bru var ødelagt. En del sårede tyskere var samlet på Skarnes. De tyske avdelingene hadde så fortsatt nordover mot Kongsvinger.

Styrken på Løkker var nå på 40 menige og 4 befal. Melding om situasjonen ble sendt til staben i Løten med ordonnans da telefonen ikke var i orden. De fikk ordre om å flytte avdelingen til Knapper. Dette ble så gjort – bortsett fra vaktene på Trautskogen, og 3 mann ble også værende ved Rudsætra.

16. april

Avdelingen ble om morgenen forlagt i brakker ved Skyrudsvelta, ved Skyrudsaga, og kommandoplass ble opprettet her. Det ble satt ut vakthold på vegen mellom Knapper og Romedal (Stange) litt lenger nord, gravd stillinger og

laget vegsperringer. Sersjant Huken meldte seg med 11 menige. De var sprengt vekk fra avdelingen under kampene sør for Skarnes. Melding om dette ble sendt til Løten.

På Trautskogen meldte det seg en avdeling på ca. 20 mann som var sprengt vekk under kampene ved Espa. Flere flyktninger var på veg til Odalen. Det ble meldt at en større styrke under kaptein Ryen lå på skogen mellom Trautskogen og Malungen.

17. april

Sambandet med staben i Løten var blitt utbygd av fenrik Melgaard og sersjant Linnerud og deres avdeling. Dette var det eneste sambandet som nå eksisterte. Situasjonen begynte å bli vanskelig. Sersjant Berg, frivillig fra Finlandskrigen, ankom til kommandoplassen.

18. april

Sersjantene Huken og Berg dro til bygda for å skaffe ski da de skjønte at de ikke kunne bli liggende på Skyrudsvelta. De fikk tak i kun 12 par, og det var helt utilstrekkelig for avdelingen. Melgaard og Linnerud lå fortsatt inne mot Malungen.

Befalet hadde så en konferanse om situasjonen. De konkluderte med at de måtte anse seg som omringet da tyskerne nå passerte Malungen. De hadde ingen sjanse til å komme ut i sluttet avdeling. Og de var uten forbindelse med egne avdelinger. Manglende utstyr gjorde at de ikke kunne slå seg gjennom – situasjonen var håpløs. Følgende vedtak ble fattet: Styrken måtte permitteres. Det beste ville være å oppløse avdelingen og overlate til den enkelte hva han ville gjøre, enten dra hjem eller dra nordover og slutte seg til egne avdelinger. De som dro hjem, måtte levere inn sine våpen.

Befalet sammenkalte avdelingen og forklarte situasjonen. De ba dem tenke grundig over hva de ville gjøre.

Samme kveld kom en bombekasteravdeling fra I. R. 5 som var sprengt vekk fra egen styrke under kampene

ved Espa. Avdelingen som var på 30-40 mann, ble forlagt ved Knapper.

Omsider kom kaptein Aasnes til Knapper. Befalet drøftet den beslutningen de hadde tatt med ham før han dro videre nordover.

19. april

Avdelingen ble oppstilt og fikk beskjeden om oppløsning. Den enkelte fikk nå bestemme sjøl. Våpen og ammunisjon ble innlevert til Breiby ved sagbrakka på Skyrudsvelta. Melgaard og Linnerud kom sammen med sin avdeling. Huken dro sammen med sine folk over mot Solør på ski. De andre menige dro av sted hver for seg. Løytnant Breiby dro hjem dagen etter og varslet vaktene som var satt igjen i Sand om situasjonen.

Sersjant Sjøli dro til Austvatn og gikk over skogen til Brandval. Så syklet han i sivil mot Elverum. Sørøver Solør strømmet det krigsdeltakere som var kommet vekk fra sine avdelinger eller på annen måte var ute av kamp. Etter deres utsagn fant Sjøli det håpløst å fortsette og snudde like før Elverum.

Våpnene ble senere overlevert lensmannen i Nord-Odal.

Fra Skyrudsaga ca 1960

Ansatte ved Skyrudsaga i Knapper ca 1960. Sittende: Karin Haagenrud (kontordame) og foran til høyre Odd Norli (kontorsjef). Foran fra venstre: John Norli, Reinhart Ringnes, Birger Mangnes, Sverre Ringnes (bak Karin), Kåre Engen, Larry Norli og Kristoffer Ødegård. Bak fra venstre: Bjarne Bothner, Erling Mangnes, Marius Bothner, Gustav Engen, Per Sønsterud, Ragnar Johnsrud og Helge Fossen.

Tredjeklassinger i 1955

Bilde av 3. klasse, Sagstua skole, i 1955. Disse søte barna er i år 50. års konfirmanter. Lærerinnen på bildet er Goro Løkker (Lien).
1.rekke fra venstre: Stein Yngve Dagfinrud, Torhild Gruben, Sidsel Irene Koernberg, Torill Lerdalen, Leif Thorstein Plassen.
2. rekke fra venstre: Leif Vladimir Wold, Hugo Stensrud, Sven Olav Stensrud, Rolf Bunes. 3. rekke fra venstre: Terje Ruud, Eoen Kristian Nygård, Jan Erik Tomter, Kjell Viksløkken.

Tilbakeblikk på 2010

Trylle-mester

16-åringen Martin Raknes Holth (bildet) vant NM i trylling. Etter tre år med trylling ble Martin norsk mester. Kort- og mynttriks gjorde susen blant dommerne. «Egentlig så hadde jeg ikke tenkt å delta, jeg trodde jeg måtte øve mer. Jeg ble med for å lære og hadde ikke regnet med å bli norgesmester», sier norgesmesteren i et intervju i Glåmdalen. Det stoppet ikke med det. I Uppsala i Sverige i april måned ble han også nordisk mester.

Kulturpris

Ola Kolstad og Bjørn Haugen ble tildelt Nord-Odal kommunes kulturpris for 2009. Begge har betydd mye for tradisjonsbevaring i Nord-Odal.

«De har gjort – og gjør fortsatt – en stor innsats for kulturlivet i bygda», sa ordfører Asgeir Østli under tildelingen. Liv Natalie Nymo og Jørgen Bekken fikk kulturstipendet for unge og lovende kulturutøvere.

Boplikt

Nå innskjerper Nord-Odal kommune boplikten og blir derved en av kommunene i landet med de strengeste regler. I flg. Nationen er det bare Hemsedal i Buskerud og Nord-Odal som er så strenge. Et enstemmig kommunestyre vedtok endringene.

Savner bussen

Eldre bussbrukere i Nord-Odal er i opprør. Kutt i rutetilbudet skaper store problemer for mange som er avhen-

gige av å reise kollektivt. Situasjonen i Odalen er ikke enestående. Over hele fylket er det gjennomført store endringer, forteller Svein Borkhus, fylkesråd for samferdsel i Hedmark fylkeskommune.

Heliko-Petra

475 timer de siste ni månedene har Willy Dambakken forfulgt Heliko-Petra (Galven-tispa). Endelig lyktes det å fange ulvetispa som ble flyttet til Varaldskogen. Dambakken fikk da for første gang se ulvetispa som har opptatt mye av hans tid. «Nå er jeg lettet over at at det hele er over», sier Willy Dambakken.

Isfiske-mester

Lasse Rudshaug fra Knapper er nordisk mester i isfiske. Mesterskapet ble arrangert i Finland. «Finnene er gode. Å slå dem på hjemmebane var artig», sier en fornøyd Rudshaug, som fikk

over 4.1 kilo fisk.

Kav odøling

Arne Knapperholen ble tildelt dialektprisen for 2010. «Jeg skulle egentlig ha vøri i bin på et møte, men vart bedt om å komma hit og spille. Je vart lurt!» Den populære musikeren trodde han vart bedt til Nordre Odalen Kulturminnelag for å dra et par låter på en godt besøkt kveld. Han ble derfor både rørt og overrasket da han ble tildelt prisen «Kav odøling».

Trude i Palestina

Trude Strand fra Nord-Odal er en mektig kvinne i Midtøsten. Hun er spesialrådgiver for FNs organisasjon for palestinske flyktninger i Gaza. «Mitt største ønske er at barna skal slippe å frykte for sine egne liv», sier Trude til den norske pressen.

Nytt lensmannskontor

Nord-Odal lensmannskontor flytter igjen. Denne gangen innen samme bygning. Lensmannskontoret har flyttet inn i den «gamle kroa» på Sand. Sist lensmannskontoret flyttet var 1. september 1993.

Kino-suksess på Skyrudsaga

Nok en gang ble det suksess for drive in-kinoen ved Skyrudsaga, den såkalte «Saga kino», i Knapper. Det var en overveldende suksess forrige gang, for tre år siden. Lørdag 21. august ble «Mamma Mia» vist på et 9 x 12-meter stort lerret på lagerbygningen ved den nedlagte saga. Omkring 325 betalende samlet seg her, mange lenge før filmframvisningen startet.

Ny eier av gammelt hus

Nord-Odal sanitetsforening overtar det gamle kommunehuset på Sand. Nå vil foreningen skape et allbrukshus for hele bygda. Ordfører Asgeir Østli sier til Odalsportalen at det er gledelig at sanitetsforeningen vil overta det gamle kommunehuset.

Ny gymsal

Nytt gymbygg innvies ved Sand sentralskole. Under alle store åpningsfester skal det være snorklipping. Ordfører Asgeir Østli hadde den hyggelige oppgaven med å erklære gymbygget for offisielt åpnet sammen med Jenny Vien fra 1. klasse.

Christina i EM

– Jeg er glad for å ha kommet i mål! Jeg måtte løpe jevnt sakte, nærmest i joggetempo. Beina var helt uten spenning; allerede etter 15 kilometer kjente jeg at lårene var «ferdige», sa Bruvoll-jenta Christina Bus Holth etter at hun fullførte en knalltøff EM-maraton i Barcelona.

Bok om Jakob

Hans Ludvig Fredheim har i mange år gått med ideen om å lage ei bok om dikteren og mennesket Jakob Lishaugen. Den 26. oktober fylte Jakob 89 år. Boka «Kanskje var det ei gnist likevel» ble lansert på Skogvang to dager før bursdagen. Kunstneren Ivar Nordhagen har illustrert boka.

Valthornvirtuosen Ivar Bratlie

På slutten av 1800-tallet bodde det en musikalsk familie i Brattlia lengst inn i Tonerroa. Ole Olsen og Olea Johannesdatter hadde seks barn, og flere av dem lærte seg å spille fele eller et blåseinstrument. De lærte seg også å bygge og reparere instrumenter. Sønnen Jacob, født i 1890, var i mange år en ildsjel i musikklivet i Mo.

Jacob Bratlies eldste bror, Ole, var født i 1885. Han dro tidlig til Kristiania og fikk jobb på Østbanen. Han giftet seg med Inga fra Spydeberg i Østfold, og de fikk sønnen Ivar Annar den 2. desember 1913.

Det viste seg tidlig at også Ivar var svært musikalsk. Allerede som 14-åring optrådte han som fiolinist på kafeen Cremona på Grønland. Han stiftet også Roxy Dancing Band, og han var med i Arnesens Ungdomskorps hvor han spilte valthorn. Han studerte ved musikkonservatoriene i Oslo og Hannover. På konservatoriet i Oslo traff han Elsa Næss. Hun spilte fiolin, og de to ble snart et par. De giftet seg i 1938 og fikk etter hvert tre døtre: Berit, Kari og Wenche. Elsa og Ivar bodde på Sinsen i Oslo under krigen.

Ivar var et stort talent på valthorn, og i løpet av sin lange karriere som klassisk musiker hadde han først engasjement for Oslo Filharmoniske Orkester i Oslo, og siden som førstehornist ved Musikkelskapets Harmo-

En ung Ivar Bratlie med sitt valthorn.

niens Orkester i Bergen. Han bodde i Bergen i fem år der han hadde en del elever, blant annet Sigurd Osberg som senere ble biskop i Bjørgvin. Han kom tilbake til Oslo i 1953 og var i mange år førstehornist i Kringkastingsorkesteret. I perioder underviste han også ved konservatoriet i Oslo i tillegg til at han hadde privatelever.

I 1955 stiftet han Den norske Blåsekvintett sammen med andre norske toppmusikere som Richard Kjelstrup, Ørnulf Gulbrandsen, Tom Klausen og Torleiv Nedberg. De spilte også i utlandet, der de ble kjent som The Norwegian Wind Quintet.

Av Gunnar Nygård og Ola E. Tangen

På denne tiden bodde familien på Veitvedt, og han hadde lenge et engasjement i Årvoll skolekorps. Han var også lærer på ved musikkskolen på Veitvedt. Gjennom mange år var Ivar en gjenganger i Ønskekonserten. Han spilte valthorn-soloen i Edvard Fliflet Bræins «Ut mot havet», som er en av de mest spilte melodiene i norsk radio gjennom alle tider. Han spilte også i operaen i flere år.

Ivar var også komponist. Blant annet har han skrevet reinlenderen «Mogutten», som trekkspilleren Rolf Lennart Legrem har spilt inn på plate.

I 1970 skaffet han seg hus i Østmoåsen og bodde i Nord-Odal noen år. Han hadde i denne perioden spillelever fra korpsmiljøet i bygda. Familien kjøpte seg også hytte i Knapper. Etter noen år solgte de huset og flyttet til Sandefjord, hvor de bodde noen år.

Han hadde også andre kunstneriske anlegg. I yngre år likte han å male, og senere laget han skulpturer i betong.

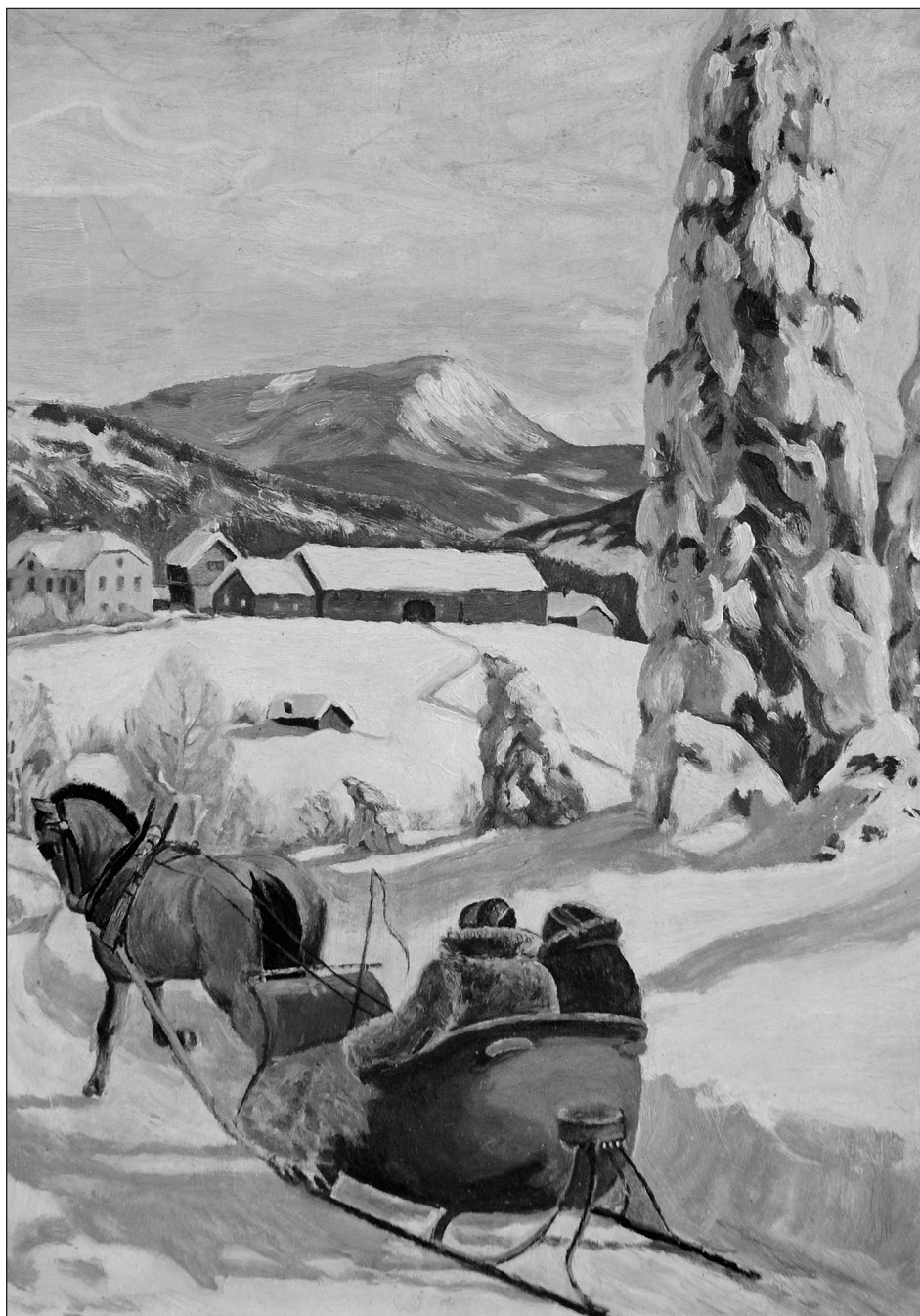
– Det var mye jobb å være gift med en musiker, forteller kona Elsa, som nå i sitt 93. år bor på Nord-Odal sykehjem. Det var mye spilling på kveldstid, og Ivars arbeidsantrekk var gjerne smoking eller kjole og hvitt. Det krevde hyppig stryking og stiving.

– Instrumentet trengte også stell, og ungene fikk 10 øre for hver bøyle de pusset på valthornet. Han hadde også en liten «seremoni» der han «blåste seg opp» før han dro på jobb. Men det verste var at jeg aldri fikk komme borti truten hans, sier hun med glimt i øyet.

Mot slutten av karrieren pådro Ivar seg emfysem, en relativt hyppig forkommende yrkessjukdom blant

*Elsa og Ivar
med datteren
Berit.*

Ivar hadde kunstneriske anlegg også utover musikken – blant annet var han en habil maler.

blåsemusikanter. Han fikk pensjon og solgte valthornet til musikkonservatoriet i Oslo.

Da Ivar ble pensjonist, kjøpte Elsa og Ivar seg leilighet på Vangen i Kongsvinger. Her hadde han spillelever, også noen fra Nord-Odal.

Han døde på Vangen i 1991, 78 år gammel.

– Ivar var en flink og trivelig lærer. Han var profesjonell til fingerspissene og stilte høye krav til oss. Vi lærte mye av ham, sier Mette Faldalen Skogstad som var en av Ivars elever.

Ivar spilte i flere orkestre og grupper. Her er to av dem, øverst Den norske brasskoinett, nederst Den norske blåsekoinett.

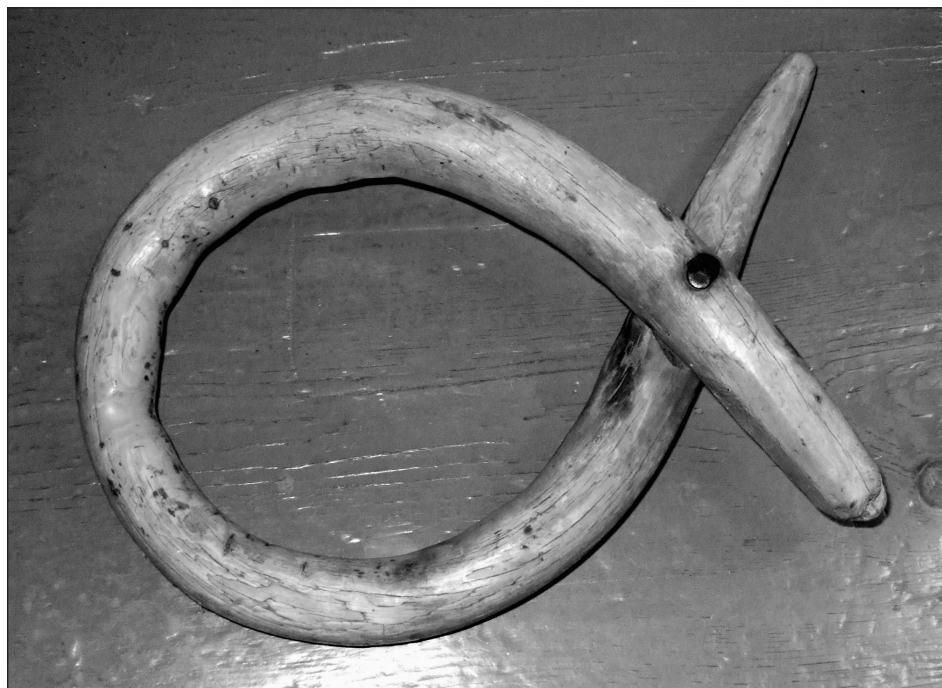
Vet du hva dette er?

Det kan nok være noen i vår bygd som vet hva dette er, men ikke mange. Dette redskap/transportmiddel ble brukt før høyballenes tid. Det er i fra den tiden høyet ble hentet fra mindre jorder, enger og utmark. «Børsvølk» heter gjenstanden du ser.

Høyet ble «pakket» i baller med tau som ble festet til børsvølken. Den ble

på denne måten et håndtak til høyballen, som ble båret på ryggen. Bærereren hadde grep i børsvølken med begge hender over en av skuldrene. Jeg åpnet med at dette var før høyballenes tid. Det er ikke sikkert at det var så mange slåmaskiner eller slepriver heller da børsvølken ble brukt. Folk og dyr hadde et annet forhold til maten den gangen.

Av Steinar Bjørnstad

Olas bilde

Ola Tangens utvalgte bilde viser elever ved Knapper skole 1910. Første rekke fra venstre: Hanna Storbråten, Marta Smedhjemmet, Mathea Vangen, Inga Myrvang, Olea Mellomberget, Magnus Ruud, Arnt Engen, Olaf Nordli, Hans Kvernstuen.

Andre rekke fra venstre: Olga Brederud, Mathea Magnes, Tina Vestby, Olaug Ødegård, Oline Engen, lærer Magnhild Hammer, Per Engen, Einar Midtsundstad, Ole Nordberget.

Tredje rekke fra venstre: Oline Mellomberget, Marta Midtsundstad, Kari Bergsødegården, Signe Mellom, Fredrik Knapper, Hans Engen, Lars Nordli, Johan Øiseth.

Fjerde rekke fra venstre: Marie Johnsrud, Marta Nordberget, Ellen Nordgård, Klara Bryni, Otto Vestby, Klaus Nordli, Harald Bergstuen, Marius Dammen. Bildet er utlånt av Kåre Amoth.

Hundreårsminnet

I 1910 blir lønna til kirketjeneren i Sand forhøyet fra 200 til 275 kroner i året. Kirketjeneren i Mo får bare 50 kroner i pålegg, og må nøye seg med 250 kroner. Herredsstyret vedtar samtidig å kjøpe inn 20 spyttebakker til hver av kirkene i Sand og Mo.

I strålende sol blir det arrangert hopprenn i Kolstadbakken. Det er møtt fram mye folk, og hornmusikken fra Sand underholder. I klassen over 18 år vinner Andreas Omberg. I klassen 15–18 år går førstepremien til Per Fjell (Eier), mens Kolbjørn Spilhaug får annenplass. I klassen 10-15 år vinner Agnar Spilhaug foran Guttorm Rogstad.

Anders Skjeppestad – musiker og klokkemaker

Det er få mennesker forunt å bli kjent og avholdt av befolkningen i flere bygder, aktet og respektert av alle. En som oppnådde dette i levende live, og som i ettertid er husket og omtalt med den største respekt, er Anders Andersen Skjeppestad. I over 60 år, fra 1903 til sin død i 1965, bodde han i Land og ble med årene en kjent og kjær person mellom landinger.

Anders Skjeppestad var født i Nord-Odali 1873 hvor moren, Thea Olsdatter var pleiedatter på Hagabakken hos det barnløse ekteparet Ole Jørgensen Stenshagen og Anne Hansdatter Lystad, et bruk som i 1917 ble slettet og lagt under garden Holth. Far til Anders var Anders Andersen Kvernberget fra Sør Odal. Foreldrene var ikke gifte. Det er uklart hvorfor Anders tok etternavnet Skjeppestad.

Anders bodde på Hagabakken til han var 13 år. Da flyttet han til Lysaker i Vestre Aker hvor moren da var gift og bodde. Stefarens navn og yrke er ikke kjent. Som barn ble Anders karakterisert som en begavet gutt folk hadde bare godt å fortelle om. I sitt ekteskap fikk moren to, muligens tre døtre; halvsøstre til Anders, den yngste født i 1894 da Anders var 21 år gammel.

Da Anders Skjeppestad ikke stiftet egen familie, men levde ugift, er hans eneste nålevende slektninger de to barnebarna til hans yngste halvsøster Ada, nemlig Bjørn von Hafenbrädl gift med Anne Grete, og Liv, gift med Wolfgang Möch og med døtrene Monika og Annette, alle bosatte i Bærum.

Oppvekst- og ungdomsårene ble for Anders både sosialt og familiært vidt forskjellige fra barneårene i Nord-Odal. Forholdet til familien ble anstrengt, og Anders skiftet fra det ene arbeidsstedet til et annet og fikk kamerater som både drakk og sloss. Anders, som fikk tilnavnet «Slagbjørnen», var neppe å spøke med. Sammenhengende og fullstendige opplysninger om ungdomsårene har det ikke lyktes å oppdrive. Sjøl skriver Anders den 9. mai 1921 bl.a. dette til Olav Røen, daværende formann i komiteen for «Boka om Land»:

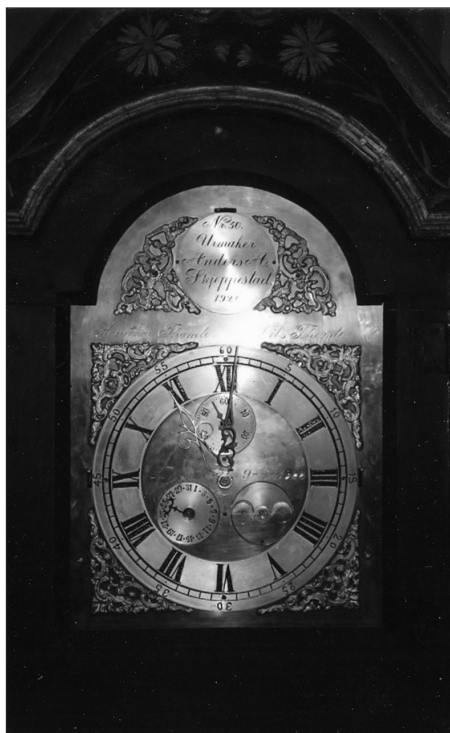
«Jeg har like fra barnealderen hatt lyst til mekanikk og maskiner. Da jeg etter min konfirmasjon skulle velge min livsgjerning, visste jeg nesten ikke hva jeg skulle forsøke med, jeg forsøkte snart ett fag, snart et annet, og derfor er jeg vel også nu en mann som kan mange fag halot og intet helt ut.»

Denne beskjedne egenvurdering var vel karakteristisk for Anders Skjeppestads måte å omtale seg sjøl på.

Opplysningene som er kjent om Anders Skjeppestads ungdomsår, er hva han sjøl har fortalt i avisintervjuer

og i samtaler med de som kjente ham godt, og kan sammenfattes slik:

Hans første jobb på Lysaker var trolig som spikerpakker på Mustads fabrikker. Han var imidlertid en urolig person. Han flakket rundt på forskjellige steder noen år før han kom tilbake til Mustads fabrikker og ble spikerklipper et par års tid. Noen mener å ha hørt ham fortelle at han hadde vært til sjøs på en russisk båt og blant annet hadde vært i St. Petersburg. Bjørn von Hafenbrädl kan i alle fall bekrefte at Anders kunne russisk, det hadde han sjøl fortalt ham og vist ham russisk tekst. Noen antyder at han også kunne tysk. Nøyaktig tidfestning av Anders's liv som fabrikkarbeider

En av de mange klokkene som Anders laget.

og sjømann, finnes ikke, heller ikke av hans tilværelse som møllearbeider. Fra to troverdige kilder er det opplyst at Anders Skjeppestad sjøl har fortalt at han begynte å drikke da hans forlovede – visstnok fra Odalen – giftet seg med en annen.

I alle fall ble Anders og en annen kjempstor kamerat beryktet for slagsmål og fyll rundt Jernbanetorget i Kristiania. Da Anders senere ble avholdsmann, fortalte han gjerne om denne vidløftige perioden av sitt liv. Det var nok i denne perioden han faktisk gikk på loffen og havnet innved teglverksovnene på søk etter nattely. Han fattet interesse for verksklokka som hadde vært i ustand i lengre tid og fikk lov å reparere den.

Muligens ble dette opptakten til en periode som teglverksarbeider i Maridalsveien 133. På denne tid fikk småguttene 2 øre hver gang de hentet øl til 10 øre literen til Anders og hans kamerater.

I 1899 finner vi Anders Skjeppestad som ringer i Sagene kirke. Vi må anta at Anders da måtte ha sluttet å drikke. Han fortalte sjøl at det var en ung gutt som fikk ham til det. Hos organist Bjærum fikk Anders den første innføring i musikkteori og praksis i orgelspill, og han fikk endog forsøke seg som vikar for Bjærum. 11. juni 1900 ble Anders Skjeppestad opptatt som medlem i IOGT losje «Søskenly» i Kristiania, og fra den tid og til sin død var han en aktiv og interessert losjemann.

Anders Skjeppestad nærmet seg nå 30 år, og det var tid for å etablere seg i et fastere arbeidsforhold og et mer normalt levesett. I 1903 dukket han

opp på Dokka like etter Valdresbanens åpning dit, med sitt enkle klokkemakerverktøy og vesle bagasje. Dermed hadde odølingen og vagabonden Anders Skjeppestad slått rot og blitt landing for resten av livet. De fleste landinger lærte de følgende år Anders Skjeppestad å kjenne som organist og klokkemaker, mens andre satte pris på ham som folkemelodisamler og avholdsmann.

Allerede høsten 1903 ble Anders Skjeppestad tilsatt som organist ved Åmot og Lunde kirker i Torpa, riktignok midlertidig det første året fordi han ikke kunne dokumentere organistutdanning. Fra 1911 ble han også organist ved Nordsinni og Øst-sinni kirker i Nordre Land. Det første året bodde han i Torpa, men flyttet så til Dokka. Med de lange avstandene til kirkestedene ble det mange drøye turer i alle slags vær og på vekslende føre, og han ble flere ganger forfulgt av uhell ved utforkjøringer på sykkel. Etter å ha flyttet til Odnas i Fluberg i 1917, ble han organist ved Fluberg

og Hov kirker, en tid også i Enger, til han offisielt sluttet 1. desember 1953, vel 80 år gammel.

I vel 60 år hadde han da vært organist i Land, og dermed ett av de faste innslag ved kirkelige handlinger. Om han manglet den formelle utdanning, la han gjennom sin lange tjeneste for dagen både teoretisk og praktisk innsikt i hva som sømnet seg i Guds hus. Hans koralforspill var av høy klasse, og han støttet menighets-sangen taktfullt og med ærbødighet. Etter at Anders Skjeppestad formelt hadde sluttet, var han ved ledighet flere ganger vikar opp til sin høye alderdom. Så sent som 20. juni 1965 var Anders Skjeppestad organist ved en høymesse i Landåsbygda kapell dagen etter innvielsen, 92 år gammel.

Som et eksempel på Anders Skjeppestads holdning til sin tjeneste, gjengis hva han skrev til sin venn professor Oluf Kolsrud den 26. mai 1925 etter å ha vært utsatt for ett av sine mange trafikkuhell: «Jeg spilte

*Anders
sammen med
sine to halv-
søstre.*

i Fluberg kirke 17. mai, så de ikke skulle mangle musikk, men var så syk at det var en plage for meg. De måtte bære meg fra senga og ut i bilen og hjelpe meg på orgelkrakken. Men jeg gjorde min plikt!» Hvem andre enn nettopp Anders Skjeppestad ville gjøre slikt?

Orglene var ikke alltid i full stand. Da måtte Anders Skjeppestad reparere, både når små firbente skapninger hadde herjet i belg og verk, og når alder og årelangt opphold i kulde hadde satt deler av mekanikken ut av funksjon.

Anders Skjeppestad markerte seg vel mer synlig i lokalsamfunnet som klokkereparatør og klokkemaker. Han skal ha laget i alt 134 urverk til stueur og restaurert en rekke andre eldre urverk. Sitt første urverk laget han allerede i 1908 med bakgrunn i lensmann Nils Thomles Toten-ur som modell. Dette ble premiert på en utstilling på Dokka. Ellers mener en at ett av Anders Skjeppestads urverk er på Bygdøy kongsgard og et annet i USA. Å oppspore alle Anders Skjeppestads urverk lar seg neppe gjøre, men trolig eksisterer de fleste fortsatt.

Flere av verkene hadde måneverk, andre forskjellige spesialkonstruksjoner. To av de fire store tårnurene Anders Skjeppestad laget, eksisterer fortsatt. Han laget kun verkene, mens klokkekassene ble laget av lokale håndverkere.

Reparasjon av lommeur sluttet Anders Skjeppestad med i 60-årsalderen, men han syslet med stueklokker til nær 90-års alder. Kjent er hans årlige besøk rundt i heimene hvor han kontrollerte og smurte de klokker

han hadde laget. Da vanket det alltid rikelig bevertning .

Anders Skjeppestad har fått hederlig omtale som klokkemaker i Olav Ingstads verk «Urmakerkunst i Norge».

Anders Skjeppestads mangeårige virke som organist og klokkemaker står det stor respekt av i kulturhistorisk sammenheng. Likevel er nok hans omfattende arbeid med innsamling av av melodier og tekster som levde på folkemunne i Land, svært verdifullt for ettertiden. På utallige turer til endog de mest avsidesliggende steder i Land kom han i kontakt med mennesker opp imot 90-års alder som sang og trallet for ham viser, bånduller, regler og religiøse melodier. Og Anders Skjeppestad noterte ned etter hukommelsen, uten moderne opptaksutstyr. Dette arbeid som for det meste ble utført i 1925-1927 etter oppdrag fra komiteen for «Boka om Land» og i nært samarbeid med professor Oluf Kolsrud og komponisten Arne Eggen. Totalt finnes det mellom 130 og 140 nedtegnelser av Anders Skjeppestad.

Materialet fra Anders Skjeppestads hånd vitner om absolutt gehør og sikker musikalitet. Blant annet dokumenterte han i brev kjennskap til både doriske og frygiske tonearter, samt til forslag og forsiringer. Etter hukommelsen ble nok melodiene notert ned i rimelig tonehøyde for sang ved hjelp av hans store pedalorgel.

Anders Skjeppestad har på enkelte opptegnelser gitt egne kommentarer til melodiene. Til melodien på en av Anne Fjerdingsliens viser sunget av Andreas Sørli, «Ridderens klagesang»,

Anders på sine eldre dager ved orgelet i Nordsinni kirke.

skriver han: «En av de fineste viser i min samling», og om en annen: «Melodien er god men det finnes ikke musikk i den». I det oppbevarte materiale finnes også noen melodier fra Nord Odal, både religiøse melodier og en vakker kulokk.

Anders Skjeppestad nevner i brev til venner i 1925-1927 at han har komponert en fuge for orgel, men da denne sansynligvis ikke er utgitt, har det ikke lyktes å oppspore den, enda organist Leif Solberg på Lillehammer

innrømmer å ha spilt den. Ei heller den bryllypsmarsj det fortelles han har komponert, har det lyktes å finne. Eneste kjente og utgitte komposisjon er en salmemelodi datert 1914 til tekst av Grundtvig: «For dig, o Herre som Dager kun» og «Vemod» til tekst av H. C. Andersen.

Foran er nevnt at Anders Skjeppestad etter et heller sterkt og uryddig ungdomsliv i 1900 ble avholdsmann. Da han kom til Land, fikk han sammen med andre interesserte startet losje

«Dokka» i 1908 og ble dens første leder. Etter hvert fikk han en rekke tillitsverv innen IOGT, og ble en ivrig talsmann for avholdssaken. En av hans losjevenner, Oskar Sivesind på Raufoss, uttalte i 1994 at Anders Skjeppestad var et stort og uvanlig menneske med et sterkt engasjement og med forståelse for menneskeverdet og med omtanke for sine medmennesker.

Da årene ség på og helsen etter hvert ble skral, bodde han de siste leveårene på Fluberg pleiehjem hvor han også døde den 4. oktober 1965.

Enslig som han var, kunne nok leve-settet bli ytterst enkelt og spartansk. Hans bosted var både verksted og oppholdsrom, her var både jerndreie-benken, pedalorgelet, soveplassen og skrivebordet. Matstellet var enkelt, og påkledningen til tider ytterst skrøpe-lig. Men på sine turer i distriktet for ettersyn med klokkene eller innsam-ling av melodier, ble han vel mottatt som venn av alle og bevertet på beste måte. Likeledes vanket det ikke sjel-den et klesplagg eller flere. Vel kjent er den hjelp klokkerne gav ham før gudstjenestene med å få det ikke alltid helt rene kvite stivetøyet på plass. For disse og lignende tjenester fra befolk-ningen i Land ga Anders Skjeppestad ved flere anledninger uttrykk for sin store takknemlighet. Alt i 1933 uttalte han i følge et avisintervju blant annet: «Maken til folket i disse bygder skal man lete lenge etter. Jeg ble mottatt med åpne armer da jeg kom hit og ble hjulpet på alle måter. Jeg har ikke

vært uvenn med et eneste menneske i alle disse årene.»

Så satte da også de kommunale myndigheter pris på sin Skjeppestad. I anledning hans 75-årsdag i 1948 utvirket Fluberg og Søndre Land kommuner at han fikk tildelt Kongens fortjenstmedalje i sølv og at han ved overrekkelsen ved en stor middag ble æret av en rekke talere. Her deltok også hans halvsøstre som han med årene fikk godt forhold til og blant annet feiret sin 90 årsdag sammen med. Selv fortalte han senere om sitt hyggelige møte med kong Haakon under audiensen. Også på 80-årsdagen ble Anders Skjeppestad gjenstand for stor oppmerksomhet ved en stor mid-dag, samt en egen konsert i Fluberg kirke.

Anders Skjeppestad deltok også i programmer i NRK, men kultur-institusjonen NRK har ikke funnet opptakene verdige til oppbevaring.

Anders Skjeppestad ble en kjent og kjær skikkelse i Land, og ved hans død var et langt og virksomt liv slutt, og en personlighet borte. Hans grav på Fluberg kirkegård ved inngangen til kirkens sakristi hvor han i årevis gikk til sin trofaste organisttjeneste, er av slektninger markert med en enkel minnestein.

Denne artikkelen er et sammendrag av en lengre utredning om Anders Skjeppe-stads liv og virksomhet, utarbeidet i forståelse med Lands Museum og oppbevart der.

Vinterkveld i gamle dager

Den svære kjøkkenovnen er rødglødende på den ene siden. Bak det isete nordvinduet på kjøkkenet viser gradestokken ute over tredve grader minus. At det er temmelig kaldt ute, beviser også den helt hvitrimete nerdelen på kjøkkendøra, og for hver gang den åpnes, oser isende frostrøyk innover golvet.

Ni av søskenflokken på 16 er samlet, og vi skriker ut hvis døra blir stående litt for lenge åpen: «Lætt att døræ!» Den strenge kulda til tross, har vi vært ute store deler av dagen og gått på ski, så det er flere røde og valne hender som strekkes ut over den heite ovnen. På skamler og veltede taburetter sitter vi tett sammen og varmer oss, og bytter på med å stikke beina inn i steikovnen.

Noen hoster og nyser litt, mens vi skråler og ler med hverandre. Katta ligger og maler høylytt oppi en diger haug med støvler som er blitt slengt under ovnen. Mens Passopp ligger og glipper med øynene borte i ovnsroa.

Du verden hvor godt det er å sitte slik rundt ovnen og kjenne den lune varmen trenge seg inn i våre hutrende kropper. Det smeller og freser i eningen fra vandråper som faller ned på den gloheite ovnen fra de mange isete plaggene som er i ferd med å tines opp over den.

Omsider har mor dekket bordet til ettermiddagsmat, eller eftasverd som vi sa, og vi finner raskt plassene våre

rundt kjøkkenbordet og eter med stor appetitt. Skive etter skive går ned av den gode hembaka kakua. Snurrende kniver med treskaft får sirupen med seg til skiva med potetblanda kritthvitt smør på.

Stille og rolig sitter vi og gomler på de store kakuskivene, men vekker litt til og sier høylytt i fra hvis noen legger for tjukt med pålegg på skiva si.

I blant smeller det og knitrer i veggene på grunn av den strenge kulda utenfor. Rene fimbulvinteren, og tanken går til far og de av de eldste brødrene som arbeider i skogen og ligger borte hele uka. Men de har det sikkert godt og varmt der de er, for de små tømmerkoiene er ofte utstyrt med lange «felovner» som kan mates med ekstra lange vedkabber.

I det vi går fra bordet, minner mor oss på at vi ikke må glemme å fyre opp litt ekstra tidlig oppe på soverommet vårt denne kvelden, slik at det ikke blir så kaldt å sove der til natten. I kor lover vi å huske på det.

En riktig så allsidig virksomhet kommer raskt i gang der på kjøkkenet når vi alle store og små setter i gang hver med sitt.

Noen går i gang med skolelekser, andre tar fram sysaker og setter seg til å sy eller brodere. På ene hjørnet av kjøkkenbordet rigger en seg til med løvsag og finer. Det å lage ting av finer og male de etterpå, var meget populært. Som de fleste andre vinterkvelder, er det julegaver den enkelte har i tankene.

Senere på kvelden kommer forslaget om å lage lysbildefremvisning.

Med en gang setter vi i gang med å lage et langt bildebånd. Vi klipper ut tegneserier fra gamle ukeblader og limer dem sammen til et langt bånd med mjøl-klister. 91 Stomperud, Finbeck og Fia og Knoll og Tott er blant de som har fått plass på bildebåndet, som snart skal vises på sengelakenet.

Lysbildeapparatet blir laget av en liten pappeske, passe stor til å romme mors og fars nattlampe, Et lite rundt hull skjæres ut i den ene enden av esken, hvor det plasseres ei lomme-lyktlinse.

Så «bær det åt kammerset» med hele greia. For det er der inne framvisningen skal foregå. Der inne er det også godt og varmt. Den høye, smale etasjeovnen varmer det også godt av.

Nattlampen hektes ned fra veggen og plasseres inne i pappesken bak linsen. En meter foran settes to stoler med ryggstø. Over dem henges så lakenet som mor har funnet fram. På hver side lages en liten spalte for gjennomføring av bildebåndet, og så er alt klart til framvisning. Taklyset på kammerset slukkes, og det blir ropt inn til framvisning for alle som vil.

Lysbildeapparatet «slås på», og plutselig dukker den velkjente og kjære Stomperu'n i forstørret utgave opp på «lerretet» til alles begeistring. Mellom lampen og linsen blir så tegneseriene ført opp-ned og stanser litt for hvert bilde. Nesten som på ordentlig kino var det å sitte og se på de fargesprakende bildene. Mer skulle det ikke til for riktig å oppleve en «festlig filmkveld», selv om forestil-

lingen ikke strakk seg over så mange minuttene.

Mens vi sitter der og ser på «film», hører vi at mor gjør seg klar for kveldsstellet i fjøset. Potetskrell og «skulir» fra middagen havner i grisebøtta sammen med litt separert mjølk og mjøl. Hun tar på fjøsklærne og knytter på seg fjøstørkleet og ber en av de store jentene om å bli med til fjøset.

Egentlig er de litt redd for den skarpe fjøslukta som setter seg så godt fast i klærne, disse ungentene som har kommet opp i den alderen da de liker å gå ut på vift i blant. Men de blir med og er allikevel glade for å kunne avlaste mor litt i alt strevet hennes. Noen ganger ble også jeg med i fjøset og hjalp til med ett eller annet, som for eksempel det å holde i kurompa mens mor mjølket for å hindre vonde dask i hodet fra den.

Fjøslykta blir tent. Godt kledd, og med skjerf for munnen, går de ut i kulda med bøtter og spann i henda. Et nytt kuldegys velter innover gulvet, men nå merkes det ikke så mye, for varmen har for lengst sunket seg dypt inn i alles kropp. Passopp reiser seg raskt opp og blir med han også.

Fra veslerommet står døra åpen ut til kjøkkenet, for der finnes ingen ovn. Derfor sto den døra som regel oppe og fikk så varmen dit inn fra den alltid brennende svære kjøkkenovnen. Ved symaskinen der inne sitter en av de store jentene tålmodig og pjukler med omsying av en stakk til seg, men uffer seg litt da undertråden forsvinner.

Mens fjøsstellet pågår, tør vi ikke annet enn å skynde oss opp «i andre» for å fyre opp, for det vil ho mor sikkert spørre etter med det samme hun

kommer innatt. Litt bjørkenever rives fra kabbene i kassa i ovnskroken, og med litt finved og fyrstikker iler en av oss opp trappa. Det blir raskt fyr i etasjeovnen ved hjelp av den tørre neveren og finveden, og med ett begynner det å sprake så koselig fra ovnen.

Men du, hvor kaldt det er der oppe. Det storruta glasset er helt dekket av tjukk is. Sengeteppene brettes opp, og så iles det like raskt ned igjen til det varme og lune kjøkkenet. Litt etter knirker og knaker det fra kjøkkengangen i det de kommer innatt fra fjøset. Den kalde gufsen har en eim av fjøs i seg.

Den breddfulle mjølkebøtta settes på kjøkkenbenken, og ytterklær og fjøsklær tas hutrende av. Og så kommer spørsmålet om fyringen oppe, og mor smiler tilfreds av vårt positive svar. Mjølka er ennå varm og fråden pipler på toppen. En av oss unga flyr raskt bort i benkeskuffen for å hente ei stor skje. Med den blir noe av den kritthvite «froen» fanget opp og havner inn i en riktig så blid munn.

Mjølka siles og blir satt til side til dagen etter, hvor ho mor så fløter av fløten som har samlet seg på toppen. Men enda så får den seg en omgang gjennom separatoren sammen med «måråsmjølka».

Mor ber oss om å rødde bordet, da det er blitt tid for dagens siste måltid, «kveldsværn». Med god hjelp dekker mor bordet med litt «tørrmat». Men det er ikke bare tørrmat som blir servert da vi tenker oss rundt bordet, for mor har nemlig også tatt seg tid til å lage klotmjølk. Noe av kveldsmjølka har blitt brukt til den. Det er en slags

mjølkesuppe med deigboller oppi, som blir kokt opp sammen med mjølka. I blant laget mor denne deilige retten til oss, andre ganger laget hun en som lignet, men da brukte hun gryn oppi. Den kalte vi for mjølkegryn, og like god var den.

Etter å ha satt til livs den deilige klotmjølka sammen med ei kakuskive, blir vi både døsige og mette, og snart går det mot sengetid.

Det allsidige kjøkkenbordet ble også starten på min senere «hoppkarriere». Fra det hoppet jeg langt utover gulvet med påbundne, tynne og lange tyristykker på beina.

Mor spør igjen om vi har passet på å legge «ti att» oppe. «Å, ja da, vart som i ei kjone», svarer vi i kor. Men det var nok ikke på langt nær så varmt. For da vi skulle legge oss på slike kalde vinterkvelder, så var sengeklærne allikevel så kalde så kalde, selv om vi hadde startet fyringa aldri så tidlig. Mor kikker på gradestokken, drar fingeren rundt på den isete ruta, for riktig å få med seg nøyaktig gradene den viser. «Huff, nå er'n sannelig helt nere i 35!» sier hun høyt, og legger til at vi må passe på å legge godt med kabber i ovnen før vi legger oss, så varmen varer lengst mulig utover natta, der oppe hvor vi skal sove.

Så samler vi aller minste oss rundt mor ved den varme kjøkkenovnen. Det er blitt sene kveld. Lek og sysler er stilnet av. En stille fred senker seg over oss alle. Mor tar til å synge på en vakker barnesang, og små, trette barnehoder senkes ned på hennes lune fang. En travel dag for liten og stor er i ferd med å ta slutt. Bare for ho mor er den langt fra slutt. Et enkelt

kveldsstell unnagjøres kjapt, og med de faste, enkle og trygge bønneordene «God natt i Jesu navn så søver vi!» rusler vi aller yngste opp trappen, opp til de deilige «hals sengene» som sto der og ventet.

Nå varmer ovnen riktig godt der oppe, men innen morgenen kommer, har nok temperaturen sunket betraktelig igjen. Noen av de største kabbene

i vedkassa stappes i ovnen. Vi henter lappeteppene våre og holder dem utstrakt så godt vi kan foran den varme ovnen og iler tilbake til sengene og brer over oss det oppvarmede teppe. Snart høres rasling og knasing både her og der, hvor musa har startet på nattskiftet sitt. Alt er slik som det skal, og vi dysses så lett i søvn.

Drøm du gjerne om en time (Hyllest til en arbeidsplass)

Drøm du gjerne om en time
vekk fra mas i arbeidslivet
Dagene kan være harde,
«stikke av to timer bare?»

Kanskje synd å nevne det
at du faktisk tenker tre.
«Nei, jeg tar meg fire timer
nå når ingen andre lider»

Ta seg fri og ha det stille
kan da ikke være ille?
Komme med en egenmelding;
si at du gikk ned for telling

Det må være ønskedrømmen!
være så å si på rømmen;
nyte dagen for seg selv.
Hva har vi det livet tel?

Måtte faktisk ta deg inn,
krype inn i eget sinn,
rolig puste ut en dag
uten jag og uten fag.

Men så kommer plutselig
meldingen som gir deg fri
ikke bare i en time
nei, det slår deg halvt i svime –

Legen sier at han finner
at din arbeidsevne svinner.
Nå kan du få være hjemme
slik den sa, din indre stemme

At du drømte om å gjøre
Men da kommer kladdeføret:
Du blir snart en glemt person,
står igjen på din stasjon.

Der ser du ditt livstog fare.
Det er ikke bare bare!
Jobben viser seg å være
viktig for din rang og ære

Derfor roper du med styrke:
Se verdien i et yrke!
Har du jobb, så vær du glad!
Drøm deg ikke vekk derfra!

Av Jørgen Underthun

Ansteensen og Aabel: «Høiagtede glædesspredere»

Hedemarkens Amtstidende, Kongsvinger, gjør i en artikkel fra 1919 et oppslag om herrene Torolf Ansteensen (1869-1949) og Hauk Aabel (1869-1961). Den første var en mangeårig, høyt respektert distriktslege i Nord-Odal, den andre en meget populær skuespiller med bosted Oslo.

Tilfeldigvis var disse to prominente personer like gamle og hadde følgelig samme bursdag: 21. april. Hedmark Amtstidende skriver følgende om 50-åringene:

«Hauk Aabel er kjendt i hvert norske hjem og langt utenfor landets grænser. Han er Norges ypperste komiker og publikums forgudede yndling. Han har spredt glæde og godt humør hvor han har færdedes, og der han ikke selv har naadd omkring, har hans muntre viser og kostelige historier gjennom utallige grammofoner lokket glæden og latteren frem hos gamle som unge.

Distriktslæge T. Ansteensens virke har været begrenset til en enkelt av

Av Sverre Eier

Norges bygder, men indenfor sit virkeomraade er ogsaa han elsket og høiagtet, har ogsaa han spredt glæde og nyt humør, nye kræfter og nyt livsmot omkring sig.

En skuespillers og en læges gjerning kan selvfølgelig ikke sidestilles, men de har dog berøringspunkter. En dygtig læge nøier sig ikke bare med at lappe sammen legemet. Det er ikke nok. Det er kanskje oftest viktigere at faa humøret, livsmotet, livsviljen stimulert. Og *der* har ogsaa skuespilleren, ikke mindst komikeren av Guds naade, sin store mission.

De har tat sin livsgjerning alvorlig, de har gaat op i den, de har ofret den sine evner og kræfter helt og udelt – de har lagt hele sin sjæl i at fylde det kald, liver har git dem...»

Det skal tilføyes at doktor Ansteensen sjelden ble benevnt med annet enn etternavn hos bygdefolket. Det hadde noe med respekt å gjøre. Hauk Aabel på sin side besøkte N-Odal flere ganger gjennom sitt vennskap med skuespillerkollega Harald Stormoen (1872-1937). Kanskje møttes de alle tre, en eller annen gang? Hvem vet...

Tjærebrenning

Alle steder i landet vårt hvor det har vært furu, har det foregått tjærebrenning. Tjære er trolig det eldste impregneringsmiddel for treverk. Framstilling av tjære går tilbake til forhistorisk tid. Gjennom hele middelalderen og fram til midt på 1900-tallet har tjærebrenning vært en viktig måte å utnytte skogen på. Tjærebrenning har foregått etter forskjellige metoder som for eksempel i grøft, i mile, i grop, i gryte og i ovn.

I Nord-Odal var grop eller mile mye brukt i eldre tider. Milebunnen var halvkuleformet som ei grop i bakken. Fra midten var det avløp for tjæra

Tekst: Hans Haagenrud

Foto: Gunnar Nygård

gjennom et rør som gikk over i åpen renne den siste delen fram til tønna. Gropene eller milene ble lagt slik at det var fall i terrenget for renna. En svær haug med finkløyvd tyrived ble lagt på milebunnen og dekket godt til med torv. Så var det å tenne på.

Etter hvert som behovet for tjære minket, gikk folk over til å brenne tjære i gryte. Ei stor jerngryte ble stappet full med tyrived. Gryta med tyriveden ble hvelvet over ei steinhelle eller jernplate med hull i, og tjæra rant ut i ei renne.

Gunnar Bakkeli fra Bekkegrenda har i årevis demonstrert tjærebrenning på Odalstunet under «Liv i stuene». Han har etter hvert skaffet seg lærlinger – svigersønnen Morten Sand og tidligere

Gunnar Bakkeli og svigersønnen Morten Sand demonstrerer tjærebrenning på Odalstunet.

Tjæremila på Odalstunet.

nabo Einar Ødegård. Einars far, Per, startet med dette på tunet samtidig med Gunnar og holdt på i mange år. Gunnar forteller at han lærte å brenne tjære av faren sin, Gunder Bakkeli.

Før i tida var tjærebrenning en «kunst» som mange kunne. I dag er det få som kan kunsten. «Tjærebrenning er egentlig inga kunst», sier Gunnar, «men det er mest ærbe. Jo, det er litt av en jobb – som *må* kunnes». Han forteller at først må en skaffe seg tyristubber, og så kløyve de harde stubbene. Så må mila ordnes. Tyrien settes på plass

i inne i ei snudd bryggerpanne som ligger over ei skråstilt jernplate. Inne i bryggerpanna er det lagt en stokk med ei sprunge i der tjæra kan renne ut og videre ned i et rør til spannet (tjærebutten). «Før i tida, da døm itte hadde råd tel å skaffe sæ jernplate, brukte døm et flak med bjørkenæver tel dette», forteller Gunnar. Så blir det lagt ved rundt hele bryggerpanna og tent på. En må passe på at tyriveden inne i gryta ikke tar fyr – da er alt ødelagt.

Tyriveden i bryggerpanna før opptenning.

Tjæra renner ned i butten.

Nordre Odalen Kulturminnelag

Ta vare på røttene

Der er en bygd...

Nord-Odal gjennom 101 år
1905-2005

Der var ei sæter...

Om sætre og sæterliv i Nord-Odal

Kulturminnelagets bøker kan bestilles
på telefon 909 81916 eller på Internett:

www.kulturminnelaget.no

Pris: kr. 300 (+ evt. porto)